

REFORMA A TRANSFORMACE

SOCIÁLNĚ TRŽNÍ REFORMA V NĚMECKU NA POČÁTKU
50. LET A TRANSFORMACE V ČESKÉ REPUBLICĚ
V LETECH 1990 – 1997

*Texty ke kolokviu pořádanému 6. března 2001 Liberálním institutem
ve spolupráci s Walter Eucken Institutem a Friedrich-Naumann-Stiftung.*

ZDEŇKA TALÁBOVÁ (ED.)

REFORMA A TRANSFORMACE

Praha 2003

Vydal: Liberální institut, Spálená 51, 110 00 Praha 1

jako svou 49. publikaci

Český překlad: Zdeňka Talábová, Brigit Lacinová

Jazyková korektura: Ivana Mergerová

Sazba a grafická úprava: Proxima Studio s. r. o., Velehradská 19, 130 00 Praha 3

Obálka: Daniel Purmann

ISBN 80-86389-28-6

OBSAH

Hagen Graf Lambsdorff	5
<i>Na úvod</i>	
Otto Graf Lambsdorff	6
<i>Sociálně tržní hospodářství a stát blahobytu</i>	
Lüder Gerken	13
<i>Blahobyt pro všechny - blahobyt prostřednictvím soutěže</i>	
<i>Koncepce sociálně-tržního hospodářství Ludwiga Erharda</i>	
<i>a krize sociálního státu</i>	
Nobert Berthold	18
<i>Východní Německo a Mezzogiorno</i>	
Václav Klaus	23
<i>Poznámky k vystoupení na kolokviu „Reforma a transformace“</i>	
<i>(Německo v 50. letech a Česká republika v 90. letech)</i>	
Jiří Schwarz	27
<i>Reforma, transformace a třetí cesta</i>	
Miroslav Ševčík	53
<i>Transformace ekonomiky v ČR</i>	
<i>Kolektivismus a paternalismus versus individualismus</i>	

HAGEN GRAF LAMBSDORFF

NA ÚVOD

Vážený pane předsedo Poslanecké sněmovny, vážení hostitelé, vážené dámy a pánové,

jsm oběma institutům mimořádně vděčný, že mi daly možnost říci pár slov na uvítanou a zahájit konferenci, která se bude věnovat sociálně-tržnímu hospodářství v Německu v raných letech existence naší republiky a transformaci, kterou zažíváme v České republice. Jak pravděpodobně uslyšíte od dnešních řečníků, byla to moudrá prozíravost a současně také smělost mužů, jakými byli Ludwig Erhard, profesor Müller-Armack, dále Otto Schlecht a Hans Tietmeyer (oba byli tehdy ještě velmi mladí), která vrátila Německo po strašlivé válce do pozice, již jsme si následně zvykli nazývat „hospodářským zázrakem“. Německo přineslo celé Evropě hrůzu, po válce bylo samo zcela zničené a leželo v ruinách. Tito mužové měli ale tu prozíravost, že udělali správná rozhodnutí a prostředky sociálně-tržního hospodářství vyvedli zemi z hluboké hospodářské, ale i morální propasti.

V tehdejší Československu byla situace o něco lepší. Trvalo ale jen tři roky, než tu převzal vládu systém, kterému pak jen 41 let stačilo k tomu, aby zemi, jež byla mezi světovými válkami jedním z nejvýznamnějších technických a ekonomických center Evropy, dovedl ekonomicky na samou hranici zkázy.

Po sametové revoluci musela tato země začít od začátku. Mohu jen říci, že při vědomí všech komplikací, všech slabin, které dnes v České republice ještě existují, je to enormní výkon. Příprava na vstup do EU je prakticky uzavřena a nebude dlouho trvat a tato země bude, společně s námi, členem nejen NATO, ale i EU. Vládě České republiky mohu k tomuto mimořádnému výkonu pouze gratulovat. Dámy a pánové, pokud němečtí sportovní komentátoři hovoří o fotbalistovi, který dal v jednom zápase dvě branky, označují to jako „Doppelpack“. Nevím, jestli lze tento výraz přeložit do češtiny, ale mám dojem, že dnes musíte vydržet dva Lambsdorffy, a jen doufám, že to zvládnete. Já osobně se každopádně těším na zajímavé odpoledne a děkuji vám.

OTTO LAMBSDORFF

SOCIÁLNĚ TRŽNÍ HOSPODÁŘSTVÍ A STÁT BLAHOBYTU

Vážené dámy a pánové,

téma, které jsem si zvolil nebo které mi víceméně bylo přiděleno organizátory, se jmenuje „reforma a transformace“. Nechtěl bych lpět na tom, co jsme prostřednictvím sociálně-tržního hospodářství ve Spolkové republice Německo udělali, dokázali nebo také nedokázali. Rád bych toto téma pojednal zásadnějším způsobem.

Dámy a pánové, byly doby, kdy Německu jeho sociálně-tržní hospodářství každý záviděl. Zdá se, že dnes už to neplatí. Místo toho se diskutuje, jestli by lepší alternativou nebyl domnělý anglosaský model, přičemž často dochází k nedorozuměním, co se jak v USA, tak v Německu vlastně děje. Že se Německo v posledních dvou letech stalo reformami unavenou zemí s vysokou nezaměstnaností a nízkou mírou růstu v mezinárodním měřítku, zesílilo dojem, že ctnosti sociálně-tržního hospodářství nejsou pravděpodobně tak vynikající. Je tím ale skutečně vinno sociálně-tržní hospodářství? Problém sociálně-tržního hospodářství se mi zdá být následující: za prvé, má špatné přátele, a za druhé, má špatné nepřátele.

Špatní přátelé bohužel dominují současné německé politické praxi. Pojem „sociální“ pro ně znamená, že tržnímu hospodářství lze naroubovat libovolné prvky státu blahobytu, pokud je to z dobré vůle nebo z vůle organizovaných zájmových skupin. Toto pojetí vychází z toho, že život z milosti státu je nějakým způsobem morální a má být upřednostňován před životem na vlastních nohách. Se sociálně-tržním hospodářstvím to nemá co dělat.

Špatní nepřátelé sice mnohé konkrétní problémy v praxi odhalili, přičítají je ale konceptu sociálně-tržního hospodářství jako takovému. Velebí svobodné tržní hospodářství nebo dokonce tržní hospodářství bez přívlastků. Sociálně-tržní hospodářství je z tohoto pohledu jen neudrživým kompromisním produktem, ve kterém se mísí trh se socialismem. Tak moc, jak sdílím kritiku těchto nepřátel

Reforma a transformace

sociálně-tržního hospodářství v Německu, tak moc bych se chtěl ohradit proti tomu, aby to bylo přičítáno konceptu sociálně-tržního hospodářství. Kdo se rád pře o slovíčka, může polemizovat o tom, zda použití pojmu „sociálně-tržní hospodářství“ je stále ještě smysluplné, když ti, kteří tento pojem v politice permanentně zneužívají, v současnosti bohužel ovládají veřejné mínění. Myslím ale, že tento pojem je díky svému spojení s hospodářským zázrakem poválečné éry a jeho architektem Ludwigem Erhardem stále ještě smysluplný.

Nejde ale o slova, jde o věc samotnou. Pokud jde o věc samotnou, měl by každý, komu leží sociálně-tržní hospodářství na srdci, být vděčný za to, co pro něj teorie sociálně-tržního hospodářství může dokázat. Kdo si dá tu práci, zjistí, že Erhard používal při popisu svého úspěšného hospodářsko-politického konceptu jak pojem sociálně-tržní, tak volné tržní hospodářství. Byl to projev myšlenkové nedostatečnosti? Asi sotva. Ludwig Erhard byl jedním z ekonomicky nejkvanějších státníků, které kdy Německo mělo. Ne, Erhard v tom zkrátka neviděl žádný rozpor. Sociálně-tržní hospodářství bylo pro něj prostředkem, jak dosáhnout volného trhu. Žádný z tvůrců sociálně-tržního hospodářství, ke kterým patřili tak velcí ekonomové jako Walter Eucken nebo Wilhelm Röpke, se nedopustili ničeho, co jim dnes převážně zastánci tržního hospodářství bez přívlastků rádi podsouvají. Nepřevzali myšlenku oddělené výroby (která má být ponechána trhu) a rozdělování (kterou by měl řídit stát), již rozvinul v 19. století John Stuart Mill. Trh byl pro ně, zcela v duchu rakouské marginalistické ekonomické školy, něco úplného a nedělitelného. V zásadě chtěli navzdory všem kritickým a často přehnaným poznámkám, které občas troušili o liberalismu 19. století, to samé, o co odedávna usiloval klasický liberalismus, a sice řád, v rámci kterého se bude moci trh bez překážek a nedeformovaně rozvíjet prostřednictvím vlastnického a smluvního práva.

Za tím vším stojí poznatek, který by moderním ekonomům školy *public choice* měl připadat jako naprosto samozřejmý, který nebyl ale v minulosti tak dokonale promyšlený, a sice, že trhy neexistují izolovaně, ale že mají vztah k politickým institucím a společenskému vývoji. Můžeme snít o tom, že by trhy existovaly v rámci anarchokapitalistického rámce bez státu. To by bylo ry-

Reforma a transformace

zí volné tržní hospodářství. Zda ovšem takováto vize, o které asi občas každý skutečný liberál sní, může být stabilní a praktikovatelná a především, zda kritiky konceptu sociálně-tržního hospodářství je vůbec nazírána jako žádoucí, zůstává sporné. V reálném světě, ve kterém se nacházíme, a to je potřeba některým lidem občas připomenout, je volné tržní hospodářství bez těchto rámcových podmínek pouhá teoretická slupka. Walter Eucken hovořil ve své velkolepé knize Základy hospodářské politiky, která vyšla v roce 1952, o interdependenci hospodářských řádů, řádu státního a společenského, kterou je neustále potřeba mít na zřeteli. Interdependencie vyžaduje, aby tyto sféry nepůsobily proti sobě, ale koexistovaly v harmonickém vztahu. Uveďme jeden negativní příklad. Kdo chce plánované hospodářství, ten k tomu potřebuje, pokud má alespoň jakž takž fungovat, totalitární politický režim. Pozitivně naopak, kdo chce tržní hospodářství, potřebuje právní stát s omezenou mocí. Toť vše.

Sociálně-tržní hospodářství znamená, že stát diktuje tržní formu. To je absolutní opak toho, co se tomuto konceptu rádo podouvá. Nejde totiž o to, naroubovat na tržní hospodářství státní intervencionistická opatření, aby se dosáhlo pokřivení trhu. Jde o to, aby trh fungoval optimálně a tím v sociální prospěch všech. V mnoha zemích třetího světa i v mnoha zemích bývalého sovětského impéria vidíme, že dobře míněná liberálně tržní opatření v neliberálním politickém prostředí mohou mít zhoubné následky. Uvolnění cen v Rusku, ke kterému došlo v rámci neprivatizovaného hospodářství a bez jakékoli soutěže, bylo ve smyslu sociálně-tržního hospodářství nesociálním skutkem. Také například volná soutěž cen, jež je sama o sobě samozřejmě žádoucí, je za protekcionistického režimu zahraničního obchodu něco, co bychom měli nazývat vykořisťováním.

Oblast, na kterou mohou mít zastánci a odpůrci tržního hospodářství bez přívlastků odlišný názor, je otázka nezávislého soutěžního a kartelového práva. Je správné, aby stát vytvářel soutěž tam, kde by mohla vzniknout sama od sebe? Musím připustit, že i tato oblast ve formě konceptu *managed competition* je právě v současné době diskreditována údajným tržním selháním na poli privatizace elektroenergetiky v Kalifornii. V Německu byli jak teoretikové, tak i praktické sociálně-tržního hospodářství kartely a monopoly

Reforma a transformace

velmi znepokojeni. Připouštím, že mnohé možná znělo přehnaně. Můžeme si položit otázku, zda ve volném sociálně-tržním hospodářství může sociálně a ekonomicky neúnosný monopol vůbec vzniknout či se dlouho udržet. Abychom byli spravedliví, musíme dodat, že i otcové sociálně-tržního hospodářství přesně věděli, že kartely a monopoly jsou většinou důsledkem státních zásahů. Wilhelm Röpke zcela jasně ukázal, že protekcionismus je původcem veškerých kartelů. Kdyby Röpke, Erhard nebo Eucken dnes vstali z mrtvých a vrátili se do dnešního Německa, byli by zděšení rozšířením umělých kartelů do hospodářské politiky. Byli by zděšení zákonným tarifním kartelem velkosvazů zaměstnavatelů a odborů, který vyprodukoval zhoubnou mzdovou strukturu a tíživou situaci na trhu. Oprávněně můžeme říci, že tento vyřazovací kartel je zodpovědný za velkou část nezaměstnanosti v Německu. Přesně proti těmto formám nesociálního užití moci v hospodářském procesu musí ekonomové sociálně-tržního hospodářství bojovat. Dokud existuje nějaká interdependence mezi trhem a státem, interdependence, která *de facto* není odstranitelná, bude nutné neustále přemýšlet o tom, jak mohou být trh a soutěž politicky zajištěny. Tváří v tvář skutečnosti, že stát *per se* trh zkresluje, deformuje a korumpuje, má smysl, aby v politickém systému existovaly sebe sama napravující institucionální mechanismy bojující se selháními. V tomto smyslu má soutěžní právo své místo v každém hospodářském řádu, kterému záleží na skutečném volném trhu.

Co otcové sociálně-tržního hospodářství tedy dokázali, nebylo ničím jiným než skutečnou teorií tržního hospodářství. Měli přitom problém, který sami často nevnímali a který má nejen hospodářství sociálně-tržní, ale i volné, pokud není míněno otevřeně anarchisticky.

Žádný státní systém nemůže nikdy dosáhnout ideálu tržní konformity, ani minimální stát redukováný na ochranu vnější bezpečnosti, o který usilují příznivci volného tržního hospodářství, tržního hospodářství bez přívlastků. Ideálu tržní konformity či neutrality nelze dosáhnout absolutně, ale pouze komparativně. I v tržním hospodářství bez přívlastků se například musí vybírat daně, které ovšem *a priori* nejsou tržně konformní. Koncept sociálně-tržního hospodářství tu ale nedává žádný jasný návod, podle kterého by se tato neodvratná škoda dala politicky minimalizovat.

Reforma a transformace

Není ovšem jen učením, jak stoupenci tržního hospodářství často požadují, minimálního množství státních zásahů, je nadto učením kvalitnějších zásahů omezených na minimum. V mnoha oblastech tak je možné za realistických podmínek politiky tržního hospodářství dosáhnout. Je známo, že pokud už jsou daně nutné, tak je zdanění spotřeby stále ještě méně škodlivé než zdanění příjmů. Je známo, že při ochraně životního prostředí jsou efektivnější obchodovatelné poukázky na emise než detailní technické předpisy. Je známo, že poukázky na vzdělávání a soutěž zajistí lepší vzdělání než monopol státu. Je známo, že by sociální systém měl spočívat raději na privátním pojištění než na státních donucovacích systémech, které vykořisťují budoucí generace. To všechno je nám známo a měli bychom se podle toho v politice zařídit. O institucionálním uspořádání státu, které by sloužilo tomuto účelu, rozvinuli již v 50. letech úvahy ekonomové jako Röpke a my je dokážeme docenit až dnes. Jeho myšlenka, že k tržně orientovanému hospodářství patří i stát, který je prostřednictvím decentralizace sám vystaven soutěži, získala s přibývajícím centralizací EU na aktuálnosti. Röpke se k evropskému projektu přílišné politické integrace vyjádřil velmi skepticky již začátkem 60. let.

Dnes v mnoha transformujících se zemích bývalého komunistického bloku zjišťujeme, že politice často chybí to, na co upozorňovali teoretikové sociálně-tržního hospodářství a co je doplněním jinak bezkrevného konceptu volného tržního hospodářství. Je to pohled na celek, na celkové uspořádání hospodářství a společnosti. Od politika, kterému je tato úloha svěřena, to vyžaduje ucelenou vizi. Ludwig Erhard to ovšem při prosazování své hospodářské reformy měl snadnější než dnešní reforma ve východní Evropě. Dvanáct let nacionálně-socialistické tyranie do roku 1945 nezničilo zbytky občanské kultury tak hluboce jako desetiletí komunismu ve východní Evropě. Ať již co se týče státem daných podmínek, za Hitlera například nadále existoval BGB, německý občanský zákoník, akciové právo nebo například zákon o konkurzu, tak i podmínek občanských. Stále existovalo něco jako podnikatelský stav. Stále ještě existovaly základy, na kterých se dalo stavět. Ludwig Erhard byl v roce 1948, kdy startoval sociálně-tržní hospodářství a hospodářský zázrak, v jedinečně příznivé situaci. Známá měnová reforma uskutečněná 20. června 1948, která zavedla stabilní měnu, byla takřka or-

Reforma a transformace

ganizována západními spojenci. Reformu, která následně vše uvedla v život, a sice uvolnění cen, nařídil Ludwig Erhard jako předseda Hospodářské rady pod ochranou okupačních zákonů v podstatě svévolně. Tehdy v červnu roku 1948 se ředitele pro hospodářství, profesora Ludwiga Erharda, zeptal generál Clay: „Pane profesore, vy jste omezil naše předpisy.“ Erhardova odpověď: „Nikoliv, pane generále, já jsem je zrušil.“ Autoritářská vláda velmi podpořila koherenci prosazení konceptu sociálně-tržního hospodářství. Tehdejší události nám připomínají známé pojednání Gottfrieda Haberlera „How To Be a Benevolent Dictator“ (*Jak se stát tolerantním diktátorem - pozn. překladatele*). Erhard sám jednou poznamenal, že by se mu totéž v podmínkách pozdějšího parlamentárního uspořádání v Německu nepodařilo. Nikdy ani ve snu ale nepomyslel na nic jiného než na demokratický právní stát. A tím se dostávám k často opomíjené věci. V interdependenci řádů nehraje roli pouze vztah státu a trhu, ale svou roli tu hraje i společnost. Svoboda musí být lidmi obecně akceptována a sebevědomě prožívána, jinak bude ohrožena. Demokracie je se všemi svými problémy, které vyvolává, stále ještě tou nejlepší, nebo jak řekl Churchill, tou nejméně špatnou formou vlády, kterou je možné tohoto občanského sebevědomí dosáhnout. Je třeba občanské společnosti, přičemž bych nechtěl být v tomto bodě nesprávně pochopen. V politických diskurzích je často občanská společnost neboli *civil society*, a to myslím nejen v Německu, ale asi i v České republice, ztotožňována s větší mírou politického spolurozhodování. Tak jednoduché to ale není. I sféra demokracie musí být jako veškeré mocenské sféry omezena, právo na sebeurčení má vždy přednost před spolurozhodováním. Jde o to, aby občané pocítovali daleko větší zodpovědnost, byli pyšní na své vlastní výkony a aby nemohli své problémy přesunout na abstraktum nazývající se společnost. V tomto směru oceňuji výrok Margaret Thatcherové, „there is no thing as society“. Vzorem pro liberální chápání občanské společnosti jsou dozajista USA a Švýcarsko.

Většinu z toho, co jsem doposud řekl, budou moci příznivci tržního hospodářství, ať už s přívlastky nebo bez nich, přitakat. Musí ale tím přívlastkem, o který zde jde, být právě „sociální“? Jsem si vědom, že jsem v tomto okamžiku v rozporu s jedním mnou obdivovaným liberálním myslitelem, a sice Friedrichem Augustem von Hayekem. Hayek tvrdil, že nejen že slovo „sociální“ samo nemá

Reforma a transformace

žádný smysl, ale zbavuje smyslu i slova, ke kterým je připojováno. S ním ani sociálně-tržní hospodářství už nebude tržním hospodářstvím. Souhlasím, že měl Hayek pravdu, co se týče dnes běžného použití slova „sociální“. Je to skutečně pseudomorální floskule, používaná k vymáhání nároků na politice. Hayek prohlašoval, že prostudoval veškeré prameny, ale nic jiného nenašel. Měřeno Hayekovým tvrzením je ovšem velmi pozoruhodné, že přehlédl místo v díle Edmunda Burkeho, kterého si jinak velmi vážil, v jeho pojednání z roku 1790. Ten ukazuje na jasnou vazbu mezi pojmy *svoboda* a *sociální*, kterou Hayek popírá. Cituji: „Svoboda, kterou míním, je svobodou sociální. Je to stav, ve kterém je svoboda dána rovností omezení. Uspořádání, ve kterém svoboda žádného člověka a žádné skupiny lidí a žádného počtu lidí nemůže zasáhnout proti svobodě jakéhokoli jiného člověka či skupiny lidí ve společnosti. Tento druh svobody je ve skutečnosti jiným označením pro spravedlnost. Zakotvenou v moudrých zákonech a zajištěnou dobře vystavěnými institucemi.“ Konec citátu Edmunda Burkeho.

Neměli bychom zapomenout, že slovo „sociální“ je odvozeno z latinského „societas“, tedy společnost. Sociální opatření prospívá celé společnosti. Řídit se může jen obecným postulátem svobody. Služba partikulárním zájmům, která je dnes s pojmem „sociální“ spojována, je, viděno již čistě etymologicky, jeho zneužitím. Hayek neměl pravdu. Je to jasný pojem, jehož význam byl ovšem posunut, aby vyhovoval pochybným politickým cílům. Rozumím tomu, že ekonomové, kteří vidí dennodenní zneužití tohoto pojmu v politice, používají dnes raději Euckenův pojem „Ordnungspolitik“ namísto sociálně-tržní hospodářství. Není na tom nic špatného. Jde totiž o to sladit několik řádů, řád společenský, politický a tržně hospodářský. Populárním heslem se ovšem tento pojem ze suché řeči ekonomických teoretiků asi nestane. Nebo můžeme postupovat jako Erhard. Vezmeme pojem sociálně-tržního hospodářství jako šanci, obsáhlý program svobody. Přežívá v něm stále ještě něco z lesku utopie a neuskutečněného dědictví. Že dnes Německo není hospodářsko-politicky vzorovou zemí, nemá nic společného s tím, že by zde vládlo sociálně-tržní hospodářství. Spíš to bude souviset s tím, že jsme ho ve skutečnosti ještě nevyzkoušeli.

Děkuji Vám za pozornost.

LÜDER GERKEN

BLAHOBYT PRO VŠECHNY
- BLAHOBYT PROSTŘEDNICTVÍM SOUTĚŽE
KONCEPCE SOCIÁLNĚ-TRŽNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ
LUDWIGA ERHARDA A KRIZE SOCIÁLNÍHO STÁTU

Dovolte mi poděkovat za čest, že dnes v Praze mohu promluvit o sociálně-tržním hospodářství, jak je po 2. světové válce na základě děl Waltera Euckena v Německu uskutečnil Ludwig Erhard.

Nic necharakterizuje tehdejší dobu lépe než myšlenky Ludwiga Erharda, ministra hospodářství v letech 1949 až 1963 a v letech 1963 až 1966 německého spolkového kancléře.

Ludwig Erhard napsal v roce 1957 knihu s názvem „Blahobyt pro všechny“ (Wohlstand für Alle) (*Blahobyt pro všechny*), ve které shrnul své představy o sociálně-tržním hospodářství.

Citáty z této knihy budou tvořit jádro mé přednášky.

Rád bych začal známým tvrzením Alfreda Müllera-Armacka, blízkého Erhardova spolupracovníka.

Řekl: „Smysl sociálně-tržního hospodářství je spojit na trhu princip svobody s principem sociální kompenzace.“

V současnosti je toto tvrzení často, a to nejen v levicovém táboře, vykládáno tak, že je úkolem státu upravovat výsledky rozdělování, ke kterým došlo na trhu. Kromě toho je prý úkolem státu starat se o sociální zajištění svých jeho občanů. Přitom se většinou se samozřejmostí vychází z toho, že to byl i Erhardův názor. Je tomu ale opravdu tak?

Nebo rozuměl Ludwig Erhard pod „sociálně-tržním hospodářstvím“ úplně něco jiného?

Odpověď dává známá kniha Ludwiga Erharda „Wohlstand für Alle“, ve které zanechal Erhard pro budoucí generace svůj hospodářskopolitický odkaz. Je to vášnivý plaidoyer „jeho“ hospodářské politiky sociálně-tržního hospodářství, tj. hospodářské politiky, již je třeba děkovat za německý hospodářský zázrak.

Sám název je i programem, protože Erhardovým cílem nebylo, aby „bohatí byli ještě bohatší a chudí ještě chudší“, nýbrž usiluje

Reforma a transformace

usiloval o přesný opak, o bohatství pro všechny lidi národního hospodářství.

Dochází přitom k závěru, že je to možné pouze v rámci sociálně-tržního hospodářství. Co tedy rozumí Erhard pod pojmem „sociálně-tržního hospodářství“? Citujme z jeho díla:

„*Sociální* dimenzí tržního hospodářství je, aby každý hospodářský úspěch, ať už vznikne kdekoli, každý prospěch z racionalizace, každé zlepšení pracovních výkonů, přispělo k blahu celého národa a posloužilo lepšímu uspokojování potřeb.“¹

Jinými slovy je tržní hospodářství sociální, pokud zvyšuje blahobyt celého národa a tím vytváří „blahobyt pro všechny“. Až potom asi budou souhlasit všichni.

Jak k tomu ale dospět? Erhard píše: „Nejvhodnějším prostředkem... k dosažení tohoto cíle byla a zůstane soutěž, která je pilířem tohoto systému.“² Dále uvádí: „Bohatství pro všechny‘ a ‚bohatství prostřednictvím soutěže‘ patří neoddělitelně k sobě. První postulát popisuje cíl, druhý cestu, která k tomuto cíli vede.“³

Proto se, spolu s Walterem Euckenem, staví vehementně proti jakémukoli omezení soutěže, proti monopolům a kartelům.

Koncentrace hospodářské moci, která by zabránila soutěži, představuje pro Erharda hlavní nebezpečí pro sociální charakter hospodářství, „protože pravé a upřímně míněné sociálně-tržní hospodářství - kde je proto záměrně položen důraz na slovo ‚sociální‘ - může být zajištěno jen v případě, že díky soutěži bude lepší výkon upřednostněn před horším“.⁴

Shrňme tedy Erhardův koncept. Tržní hospodářství, které je nezbytné pro volnou soutěž, je samo sebou sociální, protože vytváří blahobyt pro všechny.

Z toho důvodu nemůže být u Erharda o požadavku následného přerozdělování výsledků tržního hospodářství řeči. Naopak, bylo by dokonce kontraproduktivní, protože by snížilo motivaci ke zlepšování výkonů a tím i schopnost tržního hospodářství vytvářet blahobyt pro všechny.

¹ Blahobyt pro všechny

¹ str. 174

² str. 164

³ str. 9

⁴ str. 180

Reforma a transformace

To je koncepce, která zajistila německý hospodářský zázrak a vedla k rychlé obnově Německa po válce.

Jaký postoj má potom Erhard k sociální politice, k představě zajištění jednotlivce prostřednictvím státu?

Dnes si spousta lidí myslí, že jen stát, buď přímo nebo prostřednictvím nuceného pojištění, může, resp. smí poskytovat sociální zajištění, a věří, že toto je podstatnou součástí onoho „sociálního“ v sociálně-tržním hospodářství.

Erhard ovšem pro svůj koncept sociálně-tržního hospodářství vyvinul zcela jiné chápání sociálních jistot. Již název 12. kapitoly jeho knihy Blahobyť pro všechny, „Zaopatřovací stát - moderní iluze“, to jasně naznačuje.

Erhard píše: „Sociální jistota je jistě dobrá a do značné míry žádoucí, ale musí vzniknout vlastní silou, na základě vlastních výkonů a vlastního úsilí. Sociální jistota není totožná se sociálním pojištěním pro všechny, není to přenesení individuální odpovědnosti každého člověka na nějaký kolektiv. Na počátku musí být vždy vlastní odpovědnost, a teprve tam, kde ta nestačí nebo selhává, vzniká závazek státu nebo společnosti.“⁵

Erhard tím dokládá, že jednatel je primárně schopný a povoláný k tomu, aby se zaopatřil, například prostřednictvím soukromého pojištění.

Ani Eucken ani Erhard nejsou proti veškeré sociální politice státu. Obrací se pouze proti sociální politice zahrnující všechny a vše.

Proč je Erhard k zaopatřovacímu státu tak skeptický? Píše: „Sociálně-tržní hospodářství nemůže prospívat, pokud duševní postoj, na kterém staví, tj. připravenost nést zodpovědnost za vlastní osud a úsilí o zvyšování výkonu na skutečně svobodném trhu, je odsouzeno k zániku domnělými sociálními opatřeními v sousedních oblastech.“⁶

Erhard má starost o samotné sociálně-tržní hospodářství, o podmínky jeho fungování. Zaopatřovací stát nechá zakrtnět určité postoje, především vlastní iniciativu, bez nichž sociálně-tržní hospodářství nemůže existovat.

Následkem je, že není dosaženo blahobytu pro všechny, ale čím

⁵ str. 273

⁶ str. 256

Reforma a transformace

dál více lidem se daří hůř, až nakonec zaopatřovací stát není dále financovatelný a vezme za své.

Již v roce 1957 Erhard konstatoval: „V poslední době jsem zděšený z toho, jak se všude volá po kolektivní jistotě v sociální oblasti. ... Slepota a intelektuální nedbalost, kterou přispíváme k zaopatřovacímu státu a státu blahobytu, může vést jen k pohromě.“⁷

„Vedlo vměšování státu ... do života lidí ... ke zlepšení jistot ... a ke zmenšení strachu o život? ... Jistota každého člověka, nebo minimálně pocit jistoty, se převzetím odpovědnosti za jeho osud státem nebo kolektivem nezvětšila, naopak se zmenšila.“⁸ Erhard to napsal v roce 1957.

A co dnes? Německo má přibližně čtyři miliony nezaměstnaných a rovněž chudoba mnoha lidí narůstá.

Sociální dávky převyšující ročně miliardu marek nedokázaly tento vývoj zvrátit, ba dokonce ani zastavit.

To, před čím varoval Erhard, přišlo. Čím více se stát stával státem zaopatřovacím, podkopával podmínky pro sociálně-tržní hospodářství a vzdaloval se od svého původního záměru - blahobytu pro všechny a plné zaměstnanosti.

Vedle přeregulovanosti hospodářství čím dál neproniknutelnější houštinou výrobních předpisů a povolení s někdy i léta trvajícímí správními postupy (která není předmětem tohoto příspěvku) oslabují trvale konkurenceschopnost Německa v mnoha směrech především dodatečné náklady způsobené sociální politikou.

Zcela otevřeně to prokáže globalizace - německé podniky budou čím dál častěji opouštět Německo a investovat v zahraničí.

Rovněž zahraniční podniky investují v Německu čím dál méně. Cílem zahraničních investic se častěji než Německo nestávají pouze Velká Británie a Francie, ale dokonce i menší země jako Holandsko nebo Belgie či dokonce Švédsko.

Hospodářské podmínky těchto zemí jsou tak zřejmě pro mezinárodní investiční kapitál o něco atraktivnější.

Soutěž mezi řády, která s globalizací nastane, tak donutí i Německo k rozhodujícím reformám sociálního systému, které již jiné země, jako například Holandsko, mají dávno za sebou.

⁶ str. 256

⁷ str. 259

⁸ str. 262

Reforma a transformace

Někteří politici ale tvrdí: „Sociální dávky se nemusí snížit. Vyjmutím dávek ze sociálního pojištění se sníží vedlejší mzdové náklady a Německo bude zase konkurenceschopné.“

Ale jak mají být vyjmuty? Jsou jen dvě možnosti - financování vyššími daněmi nebo vyšším zadlužením.

Zvýšením daní nebo zavedením nových daní, jako například spotřební daně na elektřinu, se snížení zatížení dosáhnout nedá. I vyšší daně budou Německo zatěžovat. Co tedy zvýšit zadlužení státu?

Již dnes je Německo zadluženo jako nikdy předtím. V roce 1998 byl veřejný dluh 2,2 miliardy marek, za sedm let došlo k jeho zdvojnásobení.⁹

Zadlužení státu bylo v Erhardově době ještě absolutním tabu. A byl pro to dobrý důvod, protože nevede jen k úrokovému zatížení, které v budoucnosti omezí pole působnosti státu.

Je to především asociální a nespravedlivé vůči příštím generacím.

Když si stát bere úvěry a rozděljuje je jako sociální dobrodiní současným generacím, aniž by je zamýšlel co nejrychleji splatit, jedná jako otec, který si jménem svého syna vezme dlouhodobý úvěr, aby si mohl splnit svá momentální přání a po své smrti tyto dluhy svému synovi zanechá, ať se ten postará, je splatit. Financování prostřednictvím úvěru tak selhává stejně jako financování prostřednictvím daní.

Nevyhneme se konstatování, že sociální stát tohoto ražení je v koncích. Jediným východiskem je omezit zaopatření státem na ty případy, kde privátní zajištění není možné.

To byla i cesta Ludwiga Erharda. Plédoval celý svůj život za blahobyť *pro všechny*. Nešlo mu o to, a to bych rád zopakoval, „aby bohatí byli ještě bohatší a chudí ještě chudší“.

Jeho koncept - soutěži zasvěcené tržní hospodářství, které věří v člověka a také od něj něco požaduje, a sice vzít v rámci svých možností osud do vlastních rukou - se od roku 1948 realizoval tak, že svět hovořil o „zázraku“, o „hospodářském zázraku“, který dal během několika málo let zapomenout na masovou nezaměstnanost a chudobu.

Koncept sociálně-tržního hospodářství Ludwiga Erharda je dnes stejně aktuální jako v roce 1948. Východisko z dnešní mizérie je známé. Je třeba tím směrem jen vykročit.

⁹ Statistisches Jahrbuch 2000, str. 505

NORBERT BERTHOLD

VÝCHODNÍ NĚMECKO A MEZZOGIORNO

Chtěl bych poté, co nás hrabě Lambsdorff a pan Gerken informovali o tom, co se stalo před padesáti lety, hovořit o současnosti a, pokud to bude možné, i o budoucnosti.

Myslím si, že lakmusovým testem, co sociálně-tržní hospodářství v Německu dokázalo nebo nedokázalo, není jen období po druhé světové válce. Pro mne je to spíše období znovusjednocení. Musíme si položit otázku, jak to bylo se sociálně-tržním hospodářstvím za sjednocení. Drželi jsme se principů, které jsme po desetiletí rozvíjeli, nebo ne?

I v Německu nalezneme ekonomy, kteří tvrdí: Sjednocení se politicky podařilo, ekonomicky však nikoliv. Pokud se podíváme blíže na fakta vypovídající o východním Německu, zjistíme, že konstatování, že se ekonomické sjednocení nepodařilo, není až tak nesprávné. Máme nezaměstnanost veřejně vykazovanou na úrovni patnácti až dvaceti procent. Pokud připočteme všechna opatření, kterými nezaměstnanost zakrýváme, dostaneme se lehce na 20 až 25 procent. Na druhé straně je tu vývoj, který mě osobně znepokojuje ještě více, protože sahá do budoucnosti. Pokud se podíváme na růst národního produktu od roku 1996, vidíme, že míra růstu v nových spolkových zemích je nižší než ve starých. Po konvergenci ani vidu ani slechu. Možná se nic jiného nedalo ani očekávat. Jsme v situaci, kdy východní Německo dosáhlo asi šedesáti procent úrovně Německa západního, tedy starých spolkových zemí, ale stále jen dvě třetiny toho, co se v nových spolkových zemích spotřebuje, odtud i pochází. Všechno ostatní je v principu dovezeno. To znamená, že se jedná o vývoj, který je všechno jiné, jen ne trvale únosný. Otázkou je, s čím to souvisí?

Nabídnu provokativní tezi: Důvod relativně nepříznivého vývoje ve východním Německu je to, že jsme ze Západu na Východ nepřenesli jen dobré instituce, ale především ty špatné, které už ani na Západě nebyly funkční a selhávaly. Vždy se tvrdilo, že ruský experiment selhal, protože trh mohl začít fungovat dříve než

Reforma a transformace

instituce. Ve východním Německu mám spíše ten dojem, že instituce brání tomu, aby trh mohl fungovat.

Rád bych proto pokračoval ve dvou krocích. Nejprve bych se rád zamyslel nad problémy západního Německa. Pak si položím otázku, jaké jsou problémy východního Německa. Rád bych už na tomto místě zmínil, abych poněkud podnítil diskusi, že je pravda, pokud tvrdíme, že máme v Evropě dvě Mezzogiorna. Jedno v jižní Itálii a druhé ve východním Německu. A obě, jak se pokusím ukázat, vznikla ze stejného důvodu. Chyby, které jsme udělali ve východním Německu, jsme bývali nemuseli opakovat, protože, jak ukáží, přesně k těm stejným došlo krok za krokem před deseti, patnácti lety v Itálii. Je možné, že bude i třetí Mezzogiorno, v což však nedoufám. Pokud to ale takto půjde dál a špatné instituce staré EU budou přenášeny na nově přistupující země při rozšiřování směrem na východ, budeme tu mít stejný problém jako ve východním Německu.

Podívejme se, co se zhatilo ve starých spolkových zemích: V západním Německu se nacházíme v takzvaném institucionálním propletení. Systematicky jsme vyvinuli tři instituce, které dusí tržní procesy. Co je oním prvním prvkem, o který se bez ustání přu jak s odbory, tak se zaměstnavateli? Je jím to, že jsme trhu práce odebrali první část tohoto sousloví. Na trhu práce nemáme trh. Tarifní autonomie je natolik zvrhlá, že sotva připouští jakýkoli tržní proces. Znamená to, že máme příliš centralizované vyjednávání o tarifech, a to má za následek odměňování a pracovní podmínky, které naprosto neodpovídají rychlému hospodářskému vývoji. To je první aspekt.

Druhým problémem, který máme, je, že se skupiny vyjednávající o tarifech společně s politiky postaraly o to, že odbory a zaměstnavatelé mohli nikoliv nevýznamnou část zátěže z hospodářských změn přenést na sociální stát. Proto jsme jej asi po desetiletí budovali. Je to možná trochu polemicky vyostřeno, ale vybudovali jsme důchodové zabezpečení, zavedli jsme možnost předčasného odchodu do důchodu, zavedli jsme flexibilní věkové hranice, které již dávno neodpovídají ekvivalenčnímu principu. Znamená to, že jsme zavedli spoustu možností, jak se odbory a zaměstnavatelé mohli zbavit břemen, která měli původně nést, a odložit je tak na sociální stát a tím v podstatě na budoucí generace. Značná část problému důchodového zabezpečení je sice demografického charakteru, ale další významná část je přesně to, co jsem právě popsal.

Reforma a transformace

Dalším aspektem je pojištění v nezaměstnanosti k němuž patří i zajištění existenčního minima. Chci se o tom zmínit jen jednou větou. Tato instituce je konstruována tak, že podněcuje k nepřijetí práce. Potom se ovšem nemůžeme divit, že v tomto případě práce, především méně kvalifikovanými, vůbec není nabízena. Urychlená reforma je nutná.

Třetí bod, kterému se hodlám věnovat jen krátce, třetí institucionální prvek německého institucionálního souboru, je kooperativní fiskální federalismus. Znamená to, že jsme se fakticky zbavili soutěže na politické úrovni. Buďto jsme soutěž vůbec nedopustili, a také už nedopustíme, protože máme jednotnou regulaci, a nebo ji falšujeme. Vyvolalo jistý nepokoj, když jsem v souvislosti s reformou finančního vyrovnání mezi spolkem a jednotlivými zeměmi v Německu řekl, že potřebujeme reformu, která nám poskytne informaci o tom, jak vypadá konkurzní řád pro spolkové země. Nesetkal jsem se s porozuměním, naopak, měl jsem spoustu problémů a byl jsem kritizován. Myslím, že je to ale jeden z bodů, o kterém musíme mluvit už z toho důvodu, že se tento problém v EU znovu objeví. Politikou je sice do značné míry vytlačován, ale týká se nás. V západním Německu jsme prodělali spoustu negativních zkušeností se selháním institucí. Těmto selháním je třeba se bránit. Co jsme ale udělali my? Dobrá, možná to jinak nešlo, ale ať už je tomu jakkoli, přenesli jsme tyto instituce na Východ. Je to fatální především proto, že východ Německa prodělával díky znovusjednocení a zhroucení komunismu a díky otevření trhů daleko větší strukturální přeměnu, než jsme si na Západě vůbec kdy dokázali představit. Požadována byla flexibilita, rychlost a schopnost přizpůsobení. Vztáhneme-li to na tarifní autonomii, na sociální stát, na fiskální federalismus, přenesli jsme v zásadě instituce, které těmto požadavkům naprosto neodpovídají. Udělali jsme přesně pravý opak toho, co bylo zapotřebí.

Nechci to nyní hodnotit politicky, je možné, že to politicky ani jinak nešlo, ale viděno ekonomicky to byla hloupost. Otázkou nyní zůstává - mohli jsme to tušit? Po bitvě je každý generál, jak známo. Ale po bitvě bylo už dávno, bylo jen třeba se podívat do Itálie na vývoj jižní Itálie ve vztahu k vývoji Itálie severní. Bije do očí, že jsou to opět tři aspekty, které vedly k tomu, že Jih mo-

Reforma a transformace

hl ekonomicky sotva stačit Severu, naopak, že se propast mezi nimi částečně zvětšila. Jaké byly příčiny? Byly opět tři a rád bych je stručně zmínil.

Za prvé to bylo přenesení institucí trhu práce ze Severu na Jih. V roce 1968 byla schválena a sledována jednotná mzdová a tarifní politika. Je příznačné, že pro to byla stejná odůvodnění, jaká jsme slyšeli ve východním Německu. Rovnocennost životního standardu, strach před vystěhovalectvím, přesně stejné argumenty a žádné jiné. Tím samozřejmě došlo k tomu, že slabší Jih měl stejné mzdové podmínky jako hospodářsky silnější Sever. Aby jednomu došlo, že to tak nemůže fungovat, nemusí být ekonom, na to stačí zdravý selský rozum. A že to nefungovalo, to jsme viděli.

Za druhé přenesli Italové ze Severu na Jih i sociální stát. A udělali to podobným způsobem, jako jsme to udělali my ve východním Německu. V podstatě se pokusili přebytké pracovní síly z trhu práce vykoupit. Nejzřejměji se nabízí důchodové zabezpečení. Proč je to politicky nasnadě? Závazky z takového druhu vykoupení z trhu práce totiž nejsou zřejmé okamžitě, ale až s určitým zpožděním. Viditelné budou, až když je budoucí generace budou muset splatit. Důchodové zabezpečení je politicky proto tak atraktivní instituce, protože jejím prostřednictvím lze přesunout závazky do budoucnosti, aniž by si současné generace všimly, co se děje. Takto to v zásadě udělali i Italové např. veřejnými pracemi. Přesně, jako později my ve východním Německu, přenesli nakonec rozvinutý sociální stát na Jih. S ním ale všechno, co za stávající situace na trhu práce udělali špatně, a až následně to zkusili vyžehlit přenesením na budoucí generace.

V Německu to bylo jen o něco problematičtější. Udělali jsme něco co, Italové neudělali. My jsme přenesli i naši sociální podporu, garanci existenčního minima ze Západu na Východ. Průměrná rodina s jedním výdělečně činným se dvěma dětmi ve východním Německu dostává více než 60 procent tamního průměrného příjmu. Nevypadá to jako problém. Je to ale vysoce problematické především pro ty skupiny zaměstnanců, kteří mají nízkou kvalifikaci. A to je nakonec ta skupina, která vykazuje nejvyšší nezaměstnanost. Aplikace instituce sociální

Reforma a transformace

podpory působí na Východě jako zákaz zaměstnávání pro lidi s nízkou kvalifikací.

A teď třetí bod. Itálie provedla masivní finanční transfery ze Severu na Jih prostřednictvím, jak všichni víte, pověstné Casa per il Mezzogiorno. V Německu jsme to provedli prostřednictvím Paktu solidarity, prostřednictvím finančního vyrovnání zemí, skrze opatření a finanční prostředky z regionálních a strukturálních fondů EU. Pokud to shrneme, v podstatě jsme přispěli k tomu, že těmito finančními transfery byly oslabeny podněty pro vlastní iniciativu, protože náš způsob finančního vyrovnání zemí působí jako sociální pomoc. Pokud samy o něco usilují a získají nové zdroje daní, protože hospodářsky prosperují, jsou jim výtěžky zase odebrány. Pobídky, aby se spolkové země samy snažily, v Německu v podstatě neexistují. A to je špatné, to je myslím každému zřejmé. Otázkou tedy zůstává, co musíme udělat? Odpověď je v podstatě nasnadě.

Jsou dvě možnosti. Buď měkké, nebo tvrdé přistání. Pro měkké přistání potřebujeme politiku, protože ta musí změnit instituce. Z tohoto místa je pro mě snadné to požadovat. Politici dokáží pět o tom, jak je obtížné se prosadit proti zájmovým skupinám a prosadit instituce takové, aby nebyly v zájmu těchto zájmových skupin, ale ku prospěchu obecnému. Politika by to měla řídit, a to je pro ni obtížné. Protože je chycena v této pasti, budu v tomto případě jako ekonom pesimistou. Myslím, že zažijeme spíše tvrdé přistání, a to přijde, až instituce sociálního státu nebudou schopny zvládnout finanční břemeno. Neznašená to nic jiného, než že budoucí generace budou čím dál méně ochotně přijímat tuto politiku.

Teď přijde něco překvapivého, co většina z vás možná nebude ochotná akceptovat. Nejdůležitějším pomocníkem budoucích generací není politika. Nejdůležitějším pomocníkem budoucích generací jsou mezinárodní kapitálové trhy. Ty totiž zohledňují zájmy budoucích generací v daleko větší míře, než jsou toho lidé, než jsou toho politici schopni. A proto, jakkoli komicky to možná zní, myslím, že záchranu nemůžeme čekat od politiky. Záchrana přijde prostřednictvím trhů. Záchrana přijde prostřednictvím globalizace.

Děkuji Vám.

VÁCLAV KLAUS

POZNÁMKY K VYSTOUPENÍ NA KOLOKVIU
„REFORMA A TRANSFORMACE“
(NĚMECKO V 50. LETECH A ČESKÁ REPUBLIKA V 90. LETECH)

1. Dnešní kolokvium považuji za unikátní příležitost podívat se na transformační problém (neboli systémovou změnu) **pomocí komparace** dvou, v něčem odlišných, v něčem podobných období a zemí.

2. Prvním tématem je podívání se na **startovní čáru**, neboli úvaha o tom, z čeho se v obou zemích vycházelo, co bylo východiskem není otázka čistě akademická, neboť tím byl následný vývoj zásadním způsobem ovlivněn.

3. Ekonomický (i politický) systém v Německu v letech třicátých a první polovině let čtyřicátých byl velmi podobný systému, který existoval v Československu v období komunismu. Svědčí o tom mimo jiné kánonický text Waltera Euckena „On the Theory of the Centrally Administered Economy: An Analysis of the German Experiment“, publikovaný v roce 1948 v anglickém čtvrtletníku *Economica*. Pro mnohé z nás byl tento článek, se kterým jsem se osobně setkal již v roce 1967, naprostým zjevením.

4. **Vznik obou těchto systémů byl však velmi odlišný.** To jsem dostatečně jasně pochopil až z Euckenova textu, který díky tomu také usnadnil pochopení některých jejich podstatných rysů.

Zatímco v naší zemi vznikl systém centrálně plánované ekonomiky jako důsledek komunistického puče, který do země vnesl prvek znárodnění a vědomý pokus o kvazivědecké centrální plánování ekonomických aktivit, v Německu to začalo opačně. Nejdříve byly ambiciózní veřejné investice, následovala plná zaměstnanost, pak zmrazení cen a teprve potom vytváření oborových a odvětvových úřadů pro dodávky surovin a materiálů a pro tvorbu cen. Z toho vyplynula jedna **základní odlišnost**: v Československu

Reforma a transformace

velmi rychle dominovalo **státní vlastnictví** podniků, v Německu nadále převažovalo **vlastnictví soukromé**. Systém centrální regulace ekonomiky byl však obdobný, ne-li totožný.

5. Tato odlišnost nutně vedla i k **odlišným postupům při opouštění** těchto systémů.

V Německu „stačilo“ deregulovat trhy, liberalizovat ceny a zahraniční obchod, hlídat makroekonomickou stabilitu a poopravovat relevantní legislativu. Není sporu o tom, že i to vyžadovalo řadu radikálních a odvážných politických kroků, které si my, s odstupem půl století, spojujeme převážně se jménem Ludwiga Erharda.

V naší zemi jsme museli všechny tyto transformační kroky udělat také (stejně jako v Německu), ale **navíc jsme museli privatizovat**. To - jak se ukázalo - byla **odlišnost naprosto zásadní**, která náš úkol výrazně zkomplikovala.

6. Za **menší odlišnost** považuji kratší trvání centrálně administrované ekonomiky v Německu než komunismu v Československu (v řádu 1 : 4) a větší zahraniční pomoc Německu v letech padesátých než Československu a České republice v letech devadesátých. Pomoc naší zemi (přímé finanční transfery, opouštění dluhů) byla prakticky nulová.

7. Německo deregulovalo a liberalizovalo své trhy v **ěře mimořádné důvěry v roli státu v ekonomice**, jinak řečeno, v **ěře malé důvěry v trh**. „Market failures“ byly tehdy považovány za daleko nebezpečnější než „government failures“. Míra deregulace a liberalizace proto v Německu v padesátých letech nebyla nijak extrémně vysoká.

Česká republika deregulovala a liberalizovala v **ěře značně nižší důvěry v roli státu v ekonomice** a hlavně v **ěře velmi rozsáhlých pohybů kapitálu po celém světě a v ěře daleko liberalizovanějšího světového obchodu**. Rozsáhlá liberalizace a deregulace proto u nás vytvořila ekonomiku značně zranitelnější a obnaženější. Míra liberalizace a deregulace české ekonomiky 5 - 7 let po listopadu 1989 byla na úrovni liberalizace západní Evropy 30 - 40 let po skončení války. Nedomnívám se však, že to bylo možné udělat jinak, pouze to konstatuji.

8. Velký rozdíl je i v tom, že Německo nemuselo okamžitě přijmout příliš těžkou sociální, ekologickou, pracovní, bezpečnostní, veterinární, atd. **legislativu Evropy devadesátých let** a že proto mohlo svůj „take-off“ nastartovat daleko snadněji, s podstatně nižšími mandatorními náklady - a to jak státu, tak firem.

9. Pocit obyvatel Německa po válce byl **pocitem viny** a každý Němec tehdy věděl, že si bude muset dlouhou dobu „utahovat opasek“. V naší zemi byl po pádu komunismu pocit úplně jiný. Lidé svou vlastní, bezprostřední vinu za komunismus necítili. Chtěli se mít lépe rovnou, mysleli si, že odstranění různých omezení a iracionalit „take-off“ odstartuje samo o sobě. Jinak řečeno, domnívali se, že jsou **transformační náklady nulové**. Po většinu devadesátých let, s výjimkou jejich počátku, proto narůstala nebezpečná mezera mezi očekáváním a realitou. To vedlo - spolu se subjektivními, v jistém slova smyslu velmi „českými“ faktory - ke ztrátě tolik potřebného národního konsenzu.

10. Klíčovým faktorem byl odlišný **rozsah privatizace**. Mám na mysli privatizaci standardní ekonomiky, nikoli privatizaci podniků typu public utilities, pohybujících se v západní Evropě dodnes kdesi mezi soukromým a veřejným sektorem.

Privatizace je procesem velmi nevděčným. Vynechám-li nemalý odpor těch, kteří si myslí, že se privatizovat nemá a že podniky patří všem, je zde hlasitý křik těch, kteří se v privatizační soutěži **umístili nikoli na prvním místě**. A pak jsou zde i **nevyhnutelná selhání** některých privatizovaných podniků, při kterých se - ve světě agresivních médií a apriorní lidské nedůvěry - špatně odlišuje business failure od úmyslného vyvolání neúspěchu firmy k vlastnímu obohacení.

Privatizační metody, které se v případě zcela postátněné ekonomiky nemohly zúžit na standardní postupy, běžně používané při privatizaci izolovaných firem veřejného sektoru v normální tržní ekonomice, byly v realitě postkomunistického období výsledkem nesmírně komplikovaného kompromisu, odrážejícího celé spektrum tlaků, které u nás v té době dominovaly. Tyto tlaky odrážely **skutečné zájmy** domácí i zahraniční, zájmy managementu privatizovaných firem i vnějších zájemců o tyto firmy, zájmy kon-

Reforma a transformace

kurentů firem, ale i zájmy jejich bankéřů, zájmy investičních poradenských firem i zájmy různých, vždy přítomných dobrodruhů. Privatizace byla procesem v reálném světě, ve kterém dominovalo autentické lidské chování, neodehrávala se v žádné sterilní laboratoři. Probíhala v pluralistické, otevřené společnosti, nikoli v diktatuře osvíceného vladaře, znalce všech učebnic moderní mikroekonomie a finančnictví. Tak by také měla být hodnocena.

* * *

Chtěl bych připomenout, že jsem se pokusil o komparaci systémové změny Německa v padesátých letech se systémovou změnou České republiky v letech devadesátých. Nepochybně jsem transformaci České republiky se změnami východní části Německa v letech devadesátých. To by byla diskuse úplně jiná. Tam byly hlavním rozdílem peníze. Ještě po deseti letech dostává oblast bývalé NDR fiskální transfery ve výši ročního HDP České republiky.

JIŘÍ SCHWARZ

REFORMA, TRANSFORMACE A TŘETÍ CESTA

1. Ekonomická transformace

V průběhu zásadních politických změn v závěru roku 1989 a v roce následujícím se do popředí zájmu veřejnosti začaly prosazovat otázky o charakteru hospodářské reformy v Československu. Vzhledem k nevyhnutelným podstatným změnám rozpadajícího se hospodářského systému, který za 40 let budování tzv. reálného socialismu byl dle stranických požadavků přetvořen v ekonomickou základnu rozvinuté socialistické společnosti, se užití pojmu reforma zdálo být neadekvátně slabým vyjádřením pro fundamentální charakter očekávaných změn.

Negativní zkušenosti se socialistickými hospodářskými reformami od konce 50. let v podání Oty Šika, přes počátek 60. let se smutným vyvrcholením v roce 1968 až po ekonomicky neúspěšnou Gorbačovovu perestrojku v polovině 80. let vedly k apriornímu zpochybnění důvěryhodnosti jakékoli hospodářské reformy na našem území. Důvěra občanů je nezbytnou podmínkou úspěchu každé cílevědomé a systematicky připravované změny, každého procesu, jehož výsledek závisí na spontánní reakci svobodných jedinců na konzistentní soubor záměrných opatření centrální moci. Výsledky svobodných voleb v roce 1990 v Československu otevřely prostor pro uskutečnění hospodářské transformace, jejíž hloubka a šíře¹ měly být vyjasněny na úrovni československé federální vlády tvořené zástupci Občanského fóra (OF), které zvítězilo v České republice, a Verejnosti proti násiliu (VPN) a Kresťansko demokratického hnutia (KDH), které byly nejsilnějšími ve Slovenské republice.

V diskusi o charakter transformace v průběhu roku 1990 získal jednoznačnou převahu názorový proud zosobněný tehdejším fe-

¹ Guillermo de la Dehesa, španělský ministr financí, prosinec 1990: Čím je reforma hlubší a globálnější, tím má větší šanci, že bude úspěšná. Dílčí reformy jsou horší než „ne-reforma“. (Klaus, 1995, s. 42)

Reforma a transformace

derálním ministrem financí Václavem Klausem.¹⁰ Realistický a zodpovědný přístup ke stavu materiálních a lidských zdrojů zděděných po 50 letech vlády totalitních režimů vedly k odmítnutí nejen tzv. šokové terapie naordinované reformátory v Rusku nebo gradualistického přístupu prosazovaného v Maďarsku či v Polsku, ale k přijetí radikální reformy, která byla založena na systémové diskontinuitě s předchozí ekonomickou organizací společnosti.

Adekvátním synonymem systémové změny československého hospodářství na počátku 90. let se stal pojem transformace. Jeho podstatnými charakteristikami byly rychlost, razantnost, konzistentnost a jasná strukturovanost. Hlavními hospodářsko-politickými opatřeními se staly: cenová liberalizace, zrušení monopolu zahraničního obchodu, tzv. vnitřní směnitelnost koruny, privatizace. Tato opatření měla být realizována v režimu fiskální a monetární restrikce v podmínkách spolupráce vlády s nezávislou centrální bankou. „Architektům“ této systémové změny se za daných okolností podařilo spustit proces, který lze charakterizovat jako mix záměrných centrálních opatření se spontánní reakcí jedinců. O úspěšnosti této terapie skomírající direktivně řízené ekonomiky nesvědčily pouze obdivné a souhlasné projevy renomovaných ekonomů a známých světových institucí, jako např. OECD, MMF, Světové banky a dalších, ale především občanská reakce v podobě úžasného počtu vznikajících soukromých podnikatelských subjektů, neočekávaně vysoké účasti v kupónové privatizaci, růstu objemu úspor po prvotním uspokojení čtyřicetileté odložené poptávky z období komunismu (např. po cestování do zemí s konvertibilní měnou, po zahraniční spotřebě elektronice, automobilech apod.). Zvláště spontánní činy ekonomických subjektů v reakci na transformační opatření vytvářely vhodné politické podmínky pro

¹⁰ Václav Klaus: „Potřebujeme přirozené, neomezené, plnokrevné a nezkažené tržní hospodářství, a potřebujeme je nyní.... Základní ekonomické zákony jsou platné napříč kontinenty, ekonomickými systémy, jakož i ideologiemi a vírami.“ (Douglas, 1993, s. 1)

¹¹ Často diskutovanými opatřeními v té době byly deregulace nájemního bydlení, privatizace státních podílů v bankách a velkých akciových společnostech s monopolním postavením v odvětvích s regulovanými cenami (tzv. síťová odvětví). Privatizace měla vést nejen k rozbití monopolů a vytvoření podmínek pro vznik konkurenční struktury odvětví, ale také k odstranění cenové regulace.

urychlení a prohloubení hospodářských změn¹¹. Rovněž vývoj makroekonomických veličin v české ekonomice v letech 1991 až 95 pomáhal spoluvytvářet dojem, že se Česká republika brzy stane středoevropským hospodářským tygrem, jemuž se podobně jako některým východoasijským zemím podaří skokově překonat ekonomickou zaostalost v porovnání s nejvyspělejšími zeměmi světa.

2. Laudatio na kupónovou privatizaci

Většina kritiků kupónové privatizace nesprávně pochopila rozměr tohoto procesu a dodnes mu přikládá daleko větší ambice, než je z podstaty tohoto procesu vůbec možné.

Prvním, kdo přišel s ideou použití kupónů pro odstátnění průmyslu, byl na počátku 60. let známý americký ekonom Milton Friedman. Podle jeho návrhu byly na počátku 70. let kupóny použity k velmi úspěšné privatizaci v kanadské provincii Britská Kolumbie. Využití této nestandardní privatizační metody pro direktivně řízené ekonomiky s převahou kolektivního vlastnictví navrhli dva polští ekonomové Janusz Lewandowski a Jan Szomburg (Lewandowski, Szomburg, 1989).

Československo po pádu komunismu bylo zemí, která splňovala základní předpoklady pro využití této privatizační metody. Byly jimi: obrovský rozsah majetku určeného k privatizaci, nedostatek domácích finančních zdrojů, omezená poptávka zahraničních investorů a politický zájem o aktivní zapojení co možná největšího počtu občanů do společensky nákladného procesu zásadních hospodářských změn. Tyto předpoklady splňovaly i další postkomunistické země a v některých z nich byla kupónová privatizace realizována (Rusko, Bulharsko, Rumunsko aj.), v jiných byla připravena a jejímu uskutečnění zabránil volební úspěch opozice. Význam občanské podpory pro úspěch transformačního procesu se ukázal být klíčovým. Kupónová privatizace se stala významným nástrojem pro aktivní zapojení občanů do procesu hospodářských a politických přeměn.

Kupónová privatizace byla formou majetkového transferu z vlastnictví státu do vlastnictví velkého počtu občanů. Tímto majetkovým převodem se 8,5 milionů občanů Československa stalo akcionáři v první vlně a 6,5 milionů občanů České republiky se účastnilo druhé vlny kupónové privatizace. Převodem akcií a re-

Reforma a transformace

gistrací nových akcionářů Střediskem cenných papírů (SCP) byla kupónová privatizace ukončena. Za výše uvedených okolností byla provedena rychle, podle předem stanovených pravidel a bez četnějších projevů korupce.¹²

Vlastnický rozptyl a z něj vyplývající neefektivní dělba moci (corporate governance) v privatizovaných akciových společnostech, jejímž přirozeným důsledkem byla v mnoha případech nízká úroveň správy majetku akcionářů, byla jedním z předpokládaných rizik uvedené privatizační formy. Vzhledem k nedostatečné úrovni domácí a zahraniční poptávky po státních akciových společnostech bylo v nových politických poměrech¹³ daleko větším rizikem je nadále ponechat v rukou nomenklaturně dosazených řídicích pracovníků, aniž by existovaly jakékoli mechanismy efektivní kontroly jejich činnosti. Absence seriózních zahraničních investorů znamenala, že se kupónově privatizované podniky zpočátku musely obejít bez žádoucích technologických investic či potřebného know-how. Kupónová privatizace však vytvořila nejvýznamnější předpoklad pro vznik sekundárního trhu s cennými papíry, který byl nezbytnou podmínkou pro tržní oceňování akciových společností a pro koncentraci vlastnických struktur v kupónově privatizovaných společnostech. Emisí a následnou nabídkou akcií na veřejných trzích poskytla předmět obchodování. V touze po ovládnutí kupónově privatizovaných společností s rozptýlenou vlastnickou strukturou docházelo následně k přirozené kumulaci vlastnických podílů. Tento proces už přesahoval rámec kupónové privatizace. Kumulace vlastnických podílů na základním kapitálu akciových společností se stala nejen dlouhodobým „motorem“ trhu s cennými papíry v České republice, ale také základ-

¹² Úplatkářská aféra ředitele Centra kupónové privatizace Jaroslava Liznera odhalená v roce 1994, v závěru druhé vlny kupónové privatizace, byla jediným významnějším projevem korupce bezprostředně spojeným s kupónovou privatizací. Je pravděpodobné, že za předpokladu širokého užití standardních privatizačních metod v první polovině 90. let v České republice bychom se potýkali s daleko četnějšími případy korupce a z toho vyplývajícími pokusy o zpochybnování privatizačního procesu. Zkušenosti z období po ukončení druhé vlny kupónové privatizace, kdy se rozšířilo používání standardních privatizačních metod (přímý prodej, výběrové řízení, dražba), správnost této hypotézy jednoznačně potvrzují.

¹³ Za neexistence vedoucí úlohy komunistické strany.

ním předpokladem pro prosazení změn v řízení a restrukturalizaci těchto společností či pro vstup zahraničního kapitálu.

Ani marketingový význam kupónové privatizace, díky její povaze, mohutnosti, razanci a novinářské popularitě, není zanedbatelný.¹⁴ Doma, ale především v zahraničí byla považována za pádný důkaz skutečných hospodářských přeměn v Československu.¹⁵

Nejvýznamnější systémovou chybou kupónové privatizace byla účast státem vlastněných společností, především investičních společností státem vlastněných bank, v privatizaci v pozici nabyvatelů „privatizovaného“ majetku. Toto nesystémové opatření¹⁶ s velmi negativními dopady bylo možno pragmaticky překonat navazující privatizací státních podniků, především bank, jež se samy nebo prostřednictvím dceřinných společností účastnily kupónové privatizace. Vlastnické propojení mezi bankami a privatizovanými podniky zabezpečovalo těmto podnikům dostatek úvěrových zdrojů, aniž by jejich manažeři přistoupili k žádoucí restrukturalizaci.¹⁷

Další chybou bylo znemožnění obchodování s privatizačními kupóny před jejich směnou za akcie, což mělo negativní morální důsledky ve formě obcházení zákona a ekonomické důsledky ve formě rostoucích transakčních nákladů na zajištění a vypořádání opčního prodeje budoucích cenných papírů.

3. O tzv. právním nihilismu

Oblíbeným terčem kritiky transformačního procesu české společnosti první poloviny 90. let se stalo tzv. podcenění úlohy práva. Kritikové si nejvíce oblíbili pojem právní nihilismus. Právní nihilismus v souvislosti s českou transformací je zavádějící termín, spí-

¹⁴ Podle počtu aktivně participujících osob je kupónová privatizace největším majetkovým transferem v našich novodobých dějinách. Podílem hodnoty převáděného majetku na celkovém národním bohatství, což je relevantnější kritérium, se ovšem s velkým odstupem řadí za znárodnovací vlny z období roku 1945 a 1948 a let následujících.

¹⁵ Janusz Lewandowski, polský ministr privatizace: „V celém postkomunistickém světě dokáže, myslím, pan Klaus privatizaci prodat nejlépe. Občas trochu přehání, jeho role je ale podstatná.“ (Lidové noviny, 28. června 1993, s. 5)

¹⁶ Protikladem se zde rozumí privatizace státního majetku prostřednictvím státem vlastněných a politicky ovlivňovaných institucí. I neekonom pozná, že v tomto případě nemůže jít o privatizaci.

Reforma a transformace

še se jednalo o nesprávné chápání úlohy práva. K mnohému přispěli ekonomové¹⁸, ale hlavní odpovědnost zůstává na právnících, kteří fascinováni možnostmi, jež tržní ekonomika otevřela pro rozvoj jejich profesí, zcela rezignovali na aplikaci teorií soukromého práva ve společnosti procházející transformačním obdobím a hledající svou legislativní podobu.

Není bez zajímavosti, že právě lidé s právnickým vzděláním patřili mezi nejúspěšnější ve využití fundamentálních politických změn v závěru předposlední dekády XX. století. Různé právnícké profese v součtu svých parlamentních zástupců představovaly nejpočetnější zájmovou skupinu v polistopadových zákonodárných sborech¹⁹, která si pomocí legislativy dokázala vytvořit výhodné podmínky pro rozvoj jednotlivých právníckých povolání. Podařilo se jí pomocí sloganu o právním nihilismu dovedně využít společenského tlaku po prosazování zákonnosti k extenzi veřejného práva. Prostřednictvím vládní legislativy, která hraje klíčovou roli v procesu tvorby právních předpisů, a její jednoznačné orientace na vytváření předpisů veřejného práva byly preferovány rezortní zájmy jednotlivých ministerstev, za nimiž se skrývaly zájmy nejsilnějších „hráčů“ jednotlivých odvětví.

Namísto očekávaného rozvoje soukromého práva po 50 letech kolektivistických experimentů byly čerstvě obrozené instituty in-

¹⁷ Tato skutečnost vytvořila podmínky pro budoucí velkou angažovanost státu (sanace bank z veřejných zdrojů) v procesu opožděné privatizace bank. Po kupónové privatizaci zohledňovaly státem kontrolované banky při poskytování úvěru společně, které se nacházely v portfoliu jimi vlastněných investičních společností, jiná kritéria, než by odpovídalo požadavkům obchodního podnikání v konkurenčním úvěrovém bankovníctví. Účinně se prosazovaly politické tlaky na zachování produkce a zaměstnanosti či ekonomické tlaky na prodloužení úvěrování z důvodu očekávané výhodnosti prodeje. Efekt z budoucího prodeje takovýchto aktiv nenesli přímo akcionáři bank či jejich investičních společností, nýbrž akcionáři či podílčníci jimi spravovaných fondů.

¹⁸ Novináři nesprávně pochopená kritika právního pozitivismu provedená prvním ministrem privatizace České republiky Tomášem Ježkem, tradovaná pomocí bonmotu o „nutnosti úprku ekonomů před právníky“, byla mnoha povrchními publicisty re-produkována jako potřeba nejprve nechat spontánně rozvinout tržní síly a poté je prostřednictvím zákonů regulovat. Toto nesprávné pojetí bylo generalizováno a vydáváno za standardní názor české ekonomické obce.

¹⁹ Zahrnují Federální shromáždění ČSFR (1990 - 92), Českou národní radu (1990 - 92), Poslaneckou sněmovnu Parlamentu ČR (1993 - 2002) a Senát Parlamentu ČR (1996 - 2002).

Reforma a transformace

dividuální svobody, dobrovolné smlouvy a dobrovolné účasti opět nahrazovány instituty veřejného (kolektivního) zájmu, státní regulace a povinného kolektivního členství. Trvajícím stagnací totalitou potlačovaného rozvoje soukromého práva byla v nových společenských poměrech substituována nadměrným rozvojem veřejného práva²⁰. Tato tendence se začala prosazovat od roku 1993, a zatímco soukromé právo zůstávalo nadále Popelkou, veřejné právo se stávalo Leviathanem²¹.

Tento trend byl postupně posilován argumentací o nezbytnosti přibližování práva České republiky právu Evropské unie (*acquis communautaire*). Veřejné právo Evropské unie bylo v mnoha oblastech účelově dezinterpretováno a modifikováno ku prospěchu dominujících zájmových skupin. Snaha o legislativní zabezpečení obsazených pozic v tzv. netržním sektoru a podílu na trhu v tržním sektoru ekonomiky cestou omezování potenciální konkurence vedla k potlačení svobody jednotlivce formou předimenzovaných regulací, požadavků na autorizace, licencování apod.

Funkční selhání soudů v oblasti vynucování stávajících zákonů (*law enforcement*) bylo nahrazováno horečnatým schvalováním nových zákonů výlučně v oblasti veřejného práva. Neuvěřitelnou tolerancí státní moci k nedodržování dobrovolných smluvních závazků ze strany některé ze smluvních stran měla nahradit stále četnější a detailnější regulace a restriktce všech subjektů. Prosazování nové legislativy se však brzy ukázalo být ještě větším problémem pro soudy než vynucování staré. Bezpochyby k tomu přispělo prosazení doživotního jmenování soudců prezidentem republiky hned na počátku transformačního procesu. Tato zkušenost dokázala, že správné načasování jednotlivých transformačních kroků není elementární záležitostí. Přestože není mou ambicí

²⁰ „Nejobecnější pojmenování tohoto procesu je ... dominance práva veřejného nad právem soukromým. Jádrem tohoto procesu byla snaha politiků vyhovět voličům v jejich přání po větší ochraně. Dalším prvkem ... byl neúměrně vysoký vliv zájmových skupin na legislativní proces. Zvlášť alarmujícím se stal vliv zájmových skupin organizovaných uvnitř státního aparátu (např. armáda, policie, ad hoc zájmově seskupené úřednictvo) (Sylla, 2001)“

²¹ Ve slovnících je Leviathan definován jako „mořská příšera ztělesňující zlo“. V roce 1651 použil tento termín Thomas Hobbes k označení suverénního státu.“ (Buchanan, 1975, s. 179). Jeho dílo se nazývá *Leviathan* neboli způsob, forma a charakter moci církvevního a občanského státu.

Reforma a transformace

zpochybňovat jeden ze tří pilířů demokratické společnosti - moc soudní, přece jen je nutné říci, že formální nezávislost, již se jí způsobem jmenování soudců a jejich faktickou neodvolatelností dostalo, „nepřerostla“ v reálnou nezávislost při prosazování a vynu- cování práva v prvních letech transformace. Z pozitivních efektů vyplývajících z nezávislosti soudní moci se mladá demokratická česká společnost mohla těšit jen omezeně.

Charakteristickým rysem nové polistopadové soudní moci ne- byla nezávislost, nýbrž nefunkčnost. Přispělo k ní nejen personální zabezpečení soudů, kde z minulého režimu převážně zbyli pouze ti, kteří se neprosadili v tržně lukrativnějších právnických profesích (advokacie, notářství), a doplňovali je většinou jen noví absolventi právnických fakult s minimálními praktickými znalostmi. K za- konzervování neradostného personálního stavu nepochybně vedla absence jakékoli konkurence uvnitř této profese.²² Formální nezá- vislost soudů naplněná jejich nízkou efektivností v prosazování a vynu- cování práva, hraničící až s nefunkčností, vytvořila značný prostor²³ pro ovlivňování soudů stranami soudního řízení. Stačilo jim využít nedůslednosti a nekonzistentnosti pravidel procesního řízení. Formální nezávislost soudů se ve skutečnosti přeměnila v reálnou závislost na účastnících soudního řízení.

Populární teze rozvíjená v politických dokumentech Občanské demokratické strany, že ekonomika předbíhá právo,²⁴ svědčí o na- prostém nepochopení podstaty tržní ekonomiky. Jedná se o apli- kaci známé marxistické poučky o zpoždování společenské nad- stavby za vývojem ekonomické základny společnosti.²⁵ Naopak vymezená a účinně ochraňovaná vlastnická práva jsou nezbytným předpokladem (*conditio sine qua non*) existence tržní ekonomiky. Na správné definici vlastnických práv a jejich účinném vynu- cování závisí výše transakčních nákladů v ekonomice a efektivnost ce- lého společenského systému.²⁶

²² Konkurence podmíněná volnějšími možnostmi výstupu a vstupu do profese by nepo- chybně jako v jiných oborech lidské činnosti vedla k její kultivaci, růstu kvality po- skytovaných služeb, výkonu a tím i uspokojování projevovaných společenských pre- ferencí. V tomto pojetí není požadavek konkurenčního prostředí v rozporu s hierarchickou strukturou a teritoriálním vymezením moci soudní.

²³ Především se jedná o prostor časový, jehož omezení relativizují nevhodné procesní předpisy umožňující činit stranám sporu nekonečné obstrukce.

Obviňování Václava Klause z právního nihilismu je absurdní. Tím, že v neopakovatelné situaci po pádu komunismu se nedostatečně zasazoval o rozvoj soukromého práva v těch oblastech²⁷, kde mělo logicky nahrazovat přežilé veřejné právo z období komunismu, však (možná nevědomě) přispěl k takové extenzi veřejného práva v České republice, která se stala překážkou jeho faktické vyutitelnosti²⁸.

4. Sociální tržní hospodářství²⁹

Tento pojem je všeobecně spojován s hospodářskou reformou ve Spolkové republice Německo v letech 1948 - 57. Prvním reformním krokem bylo uskutečnění měnové reformy v americké, britské a francouzské okupační zóně Německa. Její podstatou bylo měnové oddělení od sovětské okupační zóny, zavedení nové měny³⁰ a vznik na státu relativně nezávislé centrální banky³¹. Okamžitě se zavedením nové měny byla v západní části Německa odstraněna cenová regulace (Tietmeyer, 1998). Liberalizace cen vedla k rychlému odstranění problému nedostatku³². Proti takové razanci reformních

²⁴ Zmíněno na přednášce Václava Klause přednesené v aule PF UK dne 29. 4. 1997 pro Spolek českých právníků - VŠEHRD: „...pak považuji za naprosto nesporné, že je vlastní vývoj práva a právních institucí převážně důsledkem, nebo chcete-li reflexí vývoje společenské, politické a ekonomické reality, a že tomu není naopak.“ (Pravý úhel, číslo 6, červen - červenec 1997)

²⁵ Zatímco ekonomika je v marxistickém pojetí obsahem ekonomické základny společnosti, která jediná vytváří hodnoty, tak právo je součástí společenské nadstavby, která je reflexí společenské základny. Společenská nadstavba hodnotu vytvořenou ve společenské základně spotřebovává.

²⁶ Tematikou dezinterpretací klasicko-liberálních teorií v myšlení některých představitelů české transformační politiky se podrobněji zabývá J. Pavlík ve studii „O nedorozuměních kolem Hayekovy teorie spontánního řádu“. (Schwarz, 2000, 51 - 91)

²⁷ Např. obchodní právo.

²⁸ „Konkrétním výsledkem těchto procesů je právní řád, jehož právní předpisy trpí zejména vadami, jako jsou: přebujelost a neúměrná detailnost, vzájemná neprovázanost, nesrozumitelnost, imperfektnost a vzájemné popírání právních norem, značná míra problematičnosti z hlediska ústavnosti, časté změny a znovu vznikající neúměrný rozsah podzákoných norem. ... Pomíjena či výslovně odmítána byla ústavnost jako jeden ze základních principů právního státu. Relativizace ústavnosti vedla k oslabení právního vědomí. Legislativní technika byla a priori popírána mimo jiné pod záminkou boje proti právnímu pozitivismu. Ve svém celku tyto okolnosti způsobily, že právní předpisy začaly ztrácet charakteristické vlastnosti práva a jsou v nepřijatelném rozsahu obcházeny. Česká republika začala ztrácet charakter právního státu.“ (Sylla, 2001)

Reforma a transformace

kroků existoval v té době tuhý odpor, včetně velení americké okupační zóny. Radikální reforma v západní části Německa byla úspěšná a jejím výsledkem bylo nahrazení direktivně řízeného hospodářství zděděného z období totalitního národněsocialistického státu sociálním tržním hospodářstvím demokratické společnosti.

Sociálně-tržní hospodářství³³ nelze ztotožňovat se státem blahobytu, není ani klasickým laissez-faire, k němuž mělo v době svého vzniku podstatně blíže. Jeho hlavními znaky byly jednoznačná orientace na cenovou stabilitu (restriktivní monetární politika), velmi omezený přerozdělovací systém sociálních transferů, účinná prokonkurenční politika a liberální obchodní režim bez přítomnosti cenové regulace. Jeden z architektů této systémové změny, Ludwig Erhard, byl přesvědčen, že tržní hospodářství je přirozené sociální a vyžaduje jen velmi malou účast státu.³⁴ Další z významných osobností této doby v Německu, Walter Eucken, považoval omezené zásahy státu do hospodářství za možné pouze v těch případech, kdy soukromé podnikání omezuje tržní nabídku a možnost volby (Eucken, 1951).

²⁹ Autorem tohoto pojmu byl v roce 1947 významný německý ekonom Alfred Müller-Armack: „Cílem musí být zavedení tržního hospodářství omezeného společenskými zárukami, které budou v souladu s principy svobodného trhu.... Co potřebujeme, je všezahrnující systém, který spojuje svobodu myšlení a osobní svobodu se společenskými jistotami.... Ideály svobody a sociální spravedlnosti musí být skutečně propojeny na základě tržního hospodářství.“ (Müller-Armack, 1947)

³⁰ Deutsche Mark (německá marka) nahradila Reichsmark (říšskou marku), Rentenmark (rentovou marku) a Militärmark (válečnou marku). Jednota, právo, svoboda se staly klíčovými pojmy sociálně-tržního hospodářství, které 52 let po okrajích zdobily západoněmecké mince. Nová měna díky své stabilitě získala důvěru obyvatel SRN a vysokou reputaci v zahraničí. Pozitivně působila nejen na vývoj cenové hladiny, nýbrž na dynamiku západoněmeckého hospodářství. Tím přispívala k naplnění sociální funkce tržního hospodářství. (Tietmeyer, 1998)

³¹ Deutsche Bundesbank byla v době svého vzniku jednou z nejméně na státu závislých centrálních bank. Svou úspěšnou monetární politikou za více než 50 let své existence (až do vzniku eura v roce 2000 byla svrchovanou monetární autoritou na území Spolkové republiky Německo) se stala vzorem chování mnohým centrálním bankám.

³² S tímto problémem se obyvatelé sovětské okupační zóny, na jejímž území byla ustavena Německá demokratická republika, potýkali až do jejího zániku 2. října 1989.

³³ 12leté tuhé plánování a mohutný státní intervencionismus nacistické diktatury byly nahrazeny trhem. Ani pozitivní dopady Marshallova plánu na západoněmeckou ekonomiku nesnižují význam německé reformy. Jeho vliv na dynamiku ekonomického růstu v SRN byl zanedbatelný (Dluhosch a Krueger, 2000).

Reforma a transformace

Podle hlavních představitelů³⁵ sociálně-tržního hospodářství mají povinnosti státu v ekonomické oblasti zahrnovat (Ebeling, 1999, s. 154):

1. regulaci velikosti podniků, aby se zabránilo koncentraci hospodářské moci,
2. přerozdělování důchodu prostřednictvím daňového systému ke zmírnění nepřijatelné nebo společensky destabilizující majetkové nerovnosti,
3. nabídku programů sociálního pojištění ke splnění určitých minimálních požadavků některých společenských skupin,
4. centralizované měnové řízení k dosažení a uchování stabilního tržního prostředí,
5. profesní školení a vzdělávání pro zdokonalení fungování trhu práce,
6. ovlivňování míry průmyslové a živnostenské zaměstnanosti pomocí využívání daňových pobídek,
7. ochranu životního prostředí a kontrolu přírodních zdrojů,
8. plánování městského a vesnického rozvoje v souladu s požadavky na „vyvážené“ životní prostředí³⁶

Předpokladem využití potenciálu tržních sil v poválečném Německu bylo rozbití monopolistické struktury národněsocialistické ekonomiky. Struktura německé ekonomiky byla od počátku 30. let deformována v souladu s ideovými ambicemi totalitního režimu. Musela odpovídat požadavkům centrálního řízení a plánování lidských a materiálních zdrojů. Proto za 12 let národněsocialistické vlády došlo k nebývalé koncentraci ekonomických zdrojů doprovázené změnou průmyslové struktury. Německá ekonomika byla kartelizována. Vytvoření podmínek pro změnu této struktury, pro vznik konkurenčního prostředí, se stalo v roce 1949 v západní části Německa hospodářsko-politickou prioritou.

Diskuse o konceptu sociálně-tržního hospodářství v první polovině 90. let byla u nás poznamenána značnou povrchností. Opo-

³⁴ Ludwig Erhard: „...vědomí povinnosti zajistit lidem konečně opět svobodu. Tento pocit odpovědnosti mě přiměl k tomu, abych okamžitě po převzetí úřadu skoncoval s celým tím strašidlem, které se snažilo, aby stát manipuloval hospodářstvím a podnikajícími lidmi.“ (Eduard, 1992)

³⁵ Alfred Müller-Armack, Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow a Ludwig Erhard.

Reforma a transformace

amenti „Klausovy reformy“³⁷ nejvíce kritizovali explicitní absenci adjektiva sociální a argumentovali především německým hospodářským zázrakem³⁸, jehož by nebylo možno dosáhnout bez sociálního tržního hospodářství. Oproti německému Mitbestimmung³⁹, který vyzdvihovali jako ideál sociálního smíru, považovali „Klausovu reformu“ za asociální, až antisociální. V jejich zaslepenosti jim zcela uniklo, že v první polovině 90. let s výjimkou ludditského⁴⁰ uskupení železničních odborů žádná významná zájmová skupina v České republice nestávkovala.

Připomeňme si, co tvůrci sociálního tržního hospodářství chápali adjektivem sociální (Erhard, 1992): „skutečné a čestně míněné sociální tržní hospodářství - přičemž důraz je vědomě vždy kladen na slovo „sociální“ - je možné zajistit jen tehdy, bude-li mít pomocí soutěže lepší výkon přednost před výkonem horším a tímto způsobem bude soutěží dosaženo optimálního uspokojování potřeb podle množství, kvality a správných cen. Tento princip zároveň zajišťuje, aby vyššímu výkonu připadl vyšší zisk a aby ze sociálního hlediska schopnější podnikatel získal větší jistoty a nové šance.“

Václav Klaus v obraně vládního programu transformace akceptoval povrchní a zavádějící formu diskuse a rázně odmítl koncept sociálního tržního hospodářství, aniž bral v úvahu, jaký význam mu přiřkládá Erhard: „Zdá se mi zbytečné vracet se k argumentům užívaným proti německému „sociálnímu tržnímu“ hospodářství. Reprezentuje jiný příklad třetí cesty⁴¹ a musíme uznat, že její začá-

³⁶ Se všemi těmito druhy státních zásahů do ekonomiky jsme mohli setkávat v první transformační dekádě v České republice. Dále stát zasahoval do cenové tvorby u téměř 20 % druhů statků na konci dekády, do podnikání v bankovníctví, v chemickém průmyslu, v hutnictví, těžbě uhlí, v telekomunikacích, v plynárenství a v elektroenergetice pomocí vlastnické kontroly nejvýznamnějších firem a prostřednictvím různých forem regulace téměř do všech oblastí podnikání.

³⁷ V tomto smyslu je synonymem pro schválený transformační proces.

³⁸ Pro období obdivuhodného rozvoje sociálního tržního hospodářství ve Spolkové republice Německo v 50. a 60. letech se vžil pojem Wirtschaftswunder (hospodářský zázrak).

³⁹ Pojem Mitbestimmung vyjadřoval právo pracujících na spolurozhodování v podnicích ve Spolkové republice Německo po druhé světové válce. Pracující se na rozhodovacím procesu účastnili prostřednictvím jimi zvolených zástupců do společných rad zaměstnavatelů a zaměstnanců.

Reforma a transformace

tek byl spojen se slavným členem Montpelerinské společnosti Ludwigem Erhardem.“ (Klaus, 1999)

Takto vyhraněný názor prezentoval Václav Klaus ještě v době, kdy se s Občanskou demokratickou stranou nacházel v tzv. smluvní opozici⁴². Vzhledem k povaze tohoto politického svazku a s ohledem na tehdejší opatření sociálně demokratické vlády bylo pro předsedu tzv. smluvně opoziční strany nesnadné se vymezovat vůči voličům. Jedině v této souvislosti lze racionálně vysvětlit jeho dikci. V období, kdy se Občanská demokratická strana těšila větší politické podpore a byla vládní stranou s předsedou ve funkci premiéra, byla jeho dikce směrem k nejznámějšímu představiteli sociálního tržního hospodářství odlišná: „Ludwig Erhard v obtížné době poválečné rekonstrukce pochopil, že politik, zodpovědný politik, musí vykonat něco pozitivního, že politika musí být tvůrčí, odvážná,⁴³ že musí narážet na nesouhlas mnoha partiálních zájmů, že musí rozšiřovat prostor možného a že se nesmí v existujícím prostoru spokojeně uvelebit a pouze se snažit uspokojovat nejhlasitější nátlakové skupiny jedním ústupkem za druhým. . Já sám se o to velmi snažím a Ludwig Erhard byl pro mne - zejména v tomto smyslu - vždy velkým a samozřejmě nedostižným vzorem.“⁴⁴

Avšak zatímco Ludwig Erhard dokázal adjektivum „sociální“ naplnit liberálním obsahem v náročných podmínkách rozvíjející se studené války⁴⁵, tak Václav Klaus naopak přesvědčil, že pojem liberalismus lze v období vrcholícího evropského administrativně-birokratického sjednocování naplnit socialistickým obsahem.⁴⁶

⁴⁰ Luddité se nazývali účastníci násilných akcí v Anglii v letech 1811 - 16 proti zavádění strojů do výroby. Domnívali se, že stroje je připravily o práci a staly se příčinou jejich nezaměstnanosti. Název Luddité odvodili od jména svého vůdce, jímž prý byl generál Lud, který převzal jméno jednoho slabomyslného hochy, jenž byl znám svými výstředními činy. Spojení Ludditů a železničních odborů se nemůže týkat nikoho jiného než železničních odborů pod vedením Jaromíra Duška, které z důvodu zachování pracovních míst, stylu práce a odměňování ve státní organizaci České dráhy, stávkou nebo její hrozbou velmi efektivně brání uskutečnění transformace Českých drah od roku 1993.

⁴¹ Svůj názor na tzv. třetí cestu vyjádřil autor ve stejném projevu naprosto jednoznačně: „Tzv. třetí cesta je eufemistický a nebezpečně zavádějící pojem pro druhou cestu - pro socialismus. ... Třetí cesta je nejrychlejší cestou do Třetího světa.“

⁴² Ve skutečnosti se jednalo o formu parlamentní koalice, i když sociální demokracie po volbách v roce 1998 sestavila menšinovou vládu z členů pouze své strany a jednoho nestraníka.

Reforma a transformace

5. Zcizená transformace

Po úctyhodném zahájení a nadějném průběhu ekonomických změn začal transformační proces od roku 1995 ztrácet na dynamice a systematickosti. Zastavená privatizace bank nahrazená vlnou centrálně řízené konsolidace soukromé části bankovního sektoru⁴⁷ způsobila neočekávané problémy projevující se ve zpomalení až zastavení strukturálních změn v české ekonomice.⁴⁸ Přestože makroekonomické údaje s výjimkou salda běžného účtu platební bilance nevykazovaly známky výraznější nerovnováhy, sáhla centrální banka v polovině roku 1996 k výrazné monetární restrikci.⁴⁹ Překvapivá reakce ekonomiky na sebe nenechala dlouho čekat.⁵⁰

Dávno před zásahem centrální banky docházelo ke zpomalování až zastavení privatizačního procesu také v jiných odvětvích. Dokončoval se pouze v případech propojeného zájmu politické moci s vysoce koncentrovaným zájmem nového nabyvatele. Příklady privatizace z tohoto období podlomily důvěru občanů v po-

⁴³ Ve stejném rozhovoru Václav Klaus dále uvedl: „Vím, že v roce 1948 palcové titulky německého tisku hlásaly „Profesor Erhard ruinuje hospodářství“, což se velmi blíží výtkám o zbytečném utahování opasků, které jsou podsouvány mně.“ (Ekonom 26/1993, s. 21)

⁴⁴ V tomto smyslu byl Ludwig Erhard pro Václava Klause skutečně nedostižným. V jiné oblasti, jakou bylo získání aktivní podpory občanů transformačnímu procesu, jej Václav Klaus do jisté míry překonal. Prozíravě odmítl různé formy účasti pracujících na řízení (obdoba německého Mitbestimmung), od zaměstnaneckých rad až po ESOP (Employee Share Ownership Plan) čili projekt akciových společností vlastněných zaměstnanci). Kupónová privatizace se stala elegantním nástrojem aktivního zapojení občanů do transformačního procesu. Česká republika po kupónové privatizaci byla zemí s největším podílem akcionářů a podílníků na celkovém počtu obyvatel státu. Přestože někteří po připsání akcií na účet okamžitě prodávali, většina se začala zajímat o cenu svých cenových papírů, její změny, hospodářské výsledky podniků a makroekonomickou situaci. Vlastnictví se stalo nástrojem jejich identifikace s ekonomickou transformací - alespoň dočasně. Konec konců právo pracujících na spolurozhodování (Mitbestimmung) ve své původní podobě nezástalo v SRN bez podstatných změn.

Není bez zajímavosti, že v roce 1996 byla Václavu Klausovi ve Spolkové republice Německo udělena Erhardova cena.

⁴⁵ Poté, co Erhard v roce 1966 opustil kancléřský úřad, začala rychlá přeměna sociálního tržního hospodářství na ekonomiku státu blahobytu. V 70. letech Erhard opakovaně tvrdil, že západoněmecký hospodářský systém nemá nic společného s původním konceptem sociálního tržního hospodářství (Jeske, 1998). Na toto nebezpečí upozorňoval národohospodář Röpke už koncem 50. let, kdy vyjádřil své hluboké obavy nad růstem sociálních funkcí státu. Státní paternalismus podle jeho názoru začal omezovat odpovědnost jednotlivců za sebe a svou rodinu. (Röpke, 1957)

Reforma a transformace

zitivní důsledky privatizačního procesu nejen pro celkový výkon ekonomiky, nýbrž také z hlediska jednotlivých zákazníků a spotřebitelů.⁵¹ Zůstala nedokončena cenová liberalizace, kterou státní úředníci začali nahrazovat tzv. cenovým narovnáváním, které mělo probíhat podle schválených plánů. Prostřednictvím cenového narovnávání, při němž se více uplatňuje praxe centrálního plánovače než vliv tržních sil, měly být odstraněny největší diskrepance mezi regulovanými a tržními cenami. Výsledkem těchto snah byl obvykle vznik ještě větších cenových diskrepancí.⁵²

Neschopnost dokončit cenovou liberalizaci a razantně snížit 20% podíl stálé váhy regulovaných cen zboží a služeb ve spotřebním koši přispěl k enormnímu růstu zahraničně obchodní nerovnováhy na počátku druhé poloviny 90. let u nás. Finanční pro-

⁴⁶ Mnoha tzv. liberálními ekonomům a zastáncům liberální politické filosofie v České republice tato skutečnost příliš nevadila, když se Klausův stín stal pro ně výtahem k politické moci. Logicky by tato forma pragmatického odchýlení od klasického liberálního paradigmatu měla nejvíce vadit sociálním demokratům, protože se stále více názorově sblížovala s programem tzv. nové levice, čímž bránila české sociální demokracii vydat se cestou jejich západoevropských sesterských stran (např. britské Labour Party). Nestalo se tak a naši sociální demokraté se jali propagovat a uvádět do života ty ideje Manifestu komunistické strany (K. Marxe a B. Engelse vydaného v roce 1848 a obsahujícího ucelený výklad marxistického programu), jimž naše společnost doposud odolávala. (Šíma, 1998)

⁴⁷ Na mnohé nově založené soukromé banky (Banka Bohemia, AB Banka, Česká banka, Pragobanka, Plzeňská banka, Podnikatelská banka aj.) byla z důvodu nedostatku likvidity centrální bankou uvalena nucená správa, což fakticky odpovídalo jejich znárodnění. Poté byly některé z nich řízeně fúzovány, jiné likvidovány v konkurzním řízení. Proces konsolidace byl velmi náročný na výdaje veřejných rozpočtů. V tomto případě nešlo o placení tzv. transformačních nákladů z kapes daňových poplatníků, nýbrž nákladů způsobených nedokonalými zákony, absencí podnikatelské etiky a selháním centrální banky ve funkci bankovního dohledu.

⁴⁸ Státem dosazení úředníci do statutárních orgánů státem kontrolovaných bank pokračovali v poskytování vysoce rizikových úvěrů (což se ukázalo při opožděném prodeji těchto bank, kdy tzv. problémová aktiva musela být prostřednictvím Konsolidační banky převáděna na stát) nejen firmám, jejichž majetkové účasti se nacházely v portfoliích investičních a podílových fondů spravovaných dceřinými společnostmi bank, ale i jiným, většinou středním a velkým společnostem, jejichž přechodné ekonomické problémy by mohly zvýšit nezaměstnanost.

⁴⁹ Během šesti týdnů razantně zvýšila tři klíčové sazby: dvoutýdenní repo sazbu z 11,8 % na 12,4 %, diskontní sazbu z 9,5 % na 10,5 %, lombardní sazbu z 12,5 % na 14,0 % a povinné minimální rezervy z 8,5 % na 11,5 %.

⁵⁰ Projevila se nejprve se zpožděním přibližně 9 měsíců v silném poklesu příjmů státního rozpočtu.

Reforma a transformace

středky utržené prodejem akcií z kupónové privatizace byly obyvatelstvem vydány na spotřebu. Převážně na nákup importovaného spotřebního zboží (mikrovlnných trub, mrazniček, barevných televizorů apod.) a zahraničních zájezdů. Došlo-li by k deregulaci nájemního bydlení či liberalizaci cen energií, telekomunikačních, poštovních a dopravních služeb, zůstaly by utracené finanční prostředky v tuzemsku. V případě deregulace nájemního bydlení by dodatečně utracené finanční prostředky určitě přispěly k obnově zanedbaného bytového fondu či jeho rozšíření. Růst příjmů státem vlastněných energetických společností mohl „vylepšit“ příjmovou stránku veřejných rozpočtů. Každopádně rostoucí příjmy tuzemských producentů by měly pozitivní makroekonomické efekty a nerovnováha běžného účtu platební bilance nemusela dosáhnout takové úrovně, jež přiměla centrální banku k tak silnému zásahu, který se negativně projevil se zpožděním 6-9 měsíců v razantním poklesu dynamiky hrubého domácího produktu a poklesu příjmů státního rozpočtu.

V roce 1995 začalo docházet k uvolňování fiskální restrikce, která byla před volbami 1996 vystřídána fiskální expanzí.⁵³ Jedním z projevů bylo rozmnožení a zmohutnění veřejných rozpočtů. Postarala se o to především vláda zřizováním tzv. transformačních institucí⁵⁴ s velmi netransparentními finančními vazbami navzájem i vůči státnímu rozpočtu. S jejich pomocí začal dramaticky narůstat státní dluh. Nejvýznamnějším zdrojem dlouhodobé nerovnováhy státního rozpočtu se stal prudký růst mandatorních výdajů⁵⁵, a to především výdajů na sociální zabezpečení. Nárůst těchto výdajů byl znamením blížících se voleb a snahou politiků získat si přízeň určitých skupin obyvatelstva. Volání některých skupin voličů po zavedení státu blahobytu

⁵¹ Referenčním příkladem z tohoto období je privatizace Českého Telecomu. Nabyvatel, tzv. strategický investor, jímž byla nizozemsko-švýcarská společnost TelSource, koupí 27 % akcií nejen že ovládl tuzemského monopolního telefonního operátora, ale kupní smlouvou si zabezpečil takový způsob regulace telekomunikací na pevných linkách, že v následujících 5 letech mu vážně nemohl v této oblasti konkurovat žádný subjekt.

⁵² Celou studnici příkladů nabízí české plynárenství a elektroenergetika v letech 1995 - 2000 nebo regulované nájemní bydlení, kde jsou od roku 2001 v mnoha oblastech, především sídlech do 20 tisíc obyvatel, ceny regulovaného nájemního bydlení často vyšší než neregulované nájemné.

Reforma a transformace

(welfare state) skandinávského typu nemohlo vést v našich podmínkách k ničemu jinému než společnosti přerозdělující chudobu v duchu hesla: *Welfare without Wealth!*

Volební rok 1996 byl příčinou výrazného zpomalení, v některých oblastech až zastavení ekonomické transformace. Nejen v chování vlády se prosadily krátkodobé volební preference. Projevily se i u centrální banky, která dlouho váhala s uvolněním měnového kurzu a přechodem do režimu plovoucích měnových kurzů. Rovněž očekávaná liberalizace finančních operací na kapitálovém účtu platební bilance⁵⁶ byla stále odkládána. Došlo tak k naplnění okřídleného rčení, které v souvislosti s časovou dimenzí, fázováním a propojováním reformních opatření centra vyřkl slavný novozélandský reformátor Roger Douglas: „Pes na honu musí stále vidět svého zajíce.“ (Klaus, 1995) Pokud ho nevidí, tak se zastaví, rozhlíží se a začne sledovat jiný cíl. Totéž se událo s původním projektem naší ekonomické transformace.

Radikální hospodářsko-politická opatření, jimiž byla zahájena ekonomická transformace, nebyla naplněna. Jejich nedokončení negativně poznamenalo funkčnost těchto opatření a pozitivní očekávání s nimi spojená⁵⁷. Zpomalení transformace a zjevné defekty ve fungování společenského systému⁵⁸ poskytovaly oponentům původního projektu transformace stále větší argumentační prostor pro její zpochybnování.⁵⁹ Pod tíhou vynucených politických kompromisů byla trajektorie původního transformačního pohybu české ekonomiky opouštěna ve směru třetí cesty. Zůstal tak nevyužit ireverzibilní politický potenciál, jímž disponovala první vláda samostatné České republiky. Nedošlo samozřejmě k realizaci následných očekávaných opatření, jimiž byly především deregulace monopolizovaných odvětví, která zůstala doménou státem vlast-

⁵³ Ta byla daleko pravděpodobněji vedena snahou „koupit si volební hlasy“ než protiopatření, které mělo zeslabit Klausem často kritizovanou monetární restrikcí: „Pan Klaus je zvláště frustrován stavem českého bankovníctví. Z jejich současné úvěrové restrikce viní poradce, kteří „tlačí“ banky, aby držely nerealisticky vysoký podíl svých aktiv v rezervách, jak tvrdí.“ (The Wall Street Journal Europe, October 14, 1993)

⁵⁴ Patřily mezi ně: Fond národního majetku, Konsolidační banka, Česká finanční, Česká inkasní, Kompo, Prisko a další.

⁵⁵ Mandatorní výdaje jsou výdaje veřejných rozpočtů, jejichž výše je stanovena platnými zákony. Protože je nelze snížit bez předchozích legislativních změn, změna jejich rostoucího trendu se stala dlouhodobým národohospodářským problémem.

Reforma a transformace

něných podniků či kvaziprivatizovaných akciových společností⁶⁰, a zásadní daňová reforma, s jejíž pomocí mohla Česká republika efektivněji využít svého postavení mimo daňově harmonizované struktury EU. Podstatnější očekávané systémové změny nenastaly v důchodovém, sociálním a zdravotním systému, ve školství, ani ve státní správě.

Namísto toho se prosazovaly parciální zájmy jednotlivých nátlakových skupin, od profesních komor s povinným členstvím počínaje, přes odbory až po manažery dominantních firem v regulovaných odvětvích konče. Poskytování privilegií jedněm zájmovým skupinám (např. monopolnímu dovozci zemního plynu či monopolnímu provozovateli přenosové soustavy apod.) kombinované se sociálním dumpingem ve prospěch jiných zájmových skupin (např. uživatelů bytů s regulovaným nájemním bydlením či uživatelů veřejného blaha pomocí měkkých kritérií pro poskytování sociálních dávek či dávek v nezaměstnanosti apod.) byly znamením zpomalení a v některých oblastech až zastavení transformačního procesu.

Volání po vzniku tzv. nezávislých regulačních orgánů, které měly dohlížet na podnikání v odvětvích, kde hrozí zneužití dominantního postavení jednoho subjektu či zneužití tzv. nerovného postavení dodavatelů vůči odběratelům, se stalo efektivním způsobem zakonzervování výše uvedených hrozeb. Ustavení centrálních, tzv. nezávislých orgánů regulujících od distribuce elektrické energie, přes provoz na železnici až po přidělování vysílacích frek-

⁵⁶ V současné struktuře platební bilance harmonizované se zeměmi EU tomuto účtu odpovídá finanční účet.

⁵⁷ Typickým je názor tehdejšího ministra privatizace Tomáše Ježka: „Jsem si zcela jist, že pokud Evropa zůstane stabilní oblastí, naše hospodářství bude prosperovat a za 5 let budeme mluvit o českém zázraku.“ (The Wall Street Journal Europe, October 14, 1993)

⁵⁸ Např. nízká úroveň vynutitelnosti práva, problémy bankovního sektoru, umělý nedostatek volných bytů apod.

⁵⁹ Tento názor přesvědčivě potvrzuje svým výrokem na základě vlastní zkušenosti z reformy novozélandské ekonomiky bývalý ministr financí Nového Zélandu Roger Douglas: „Střelba oponentů je podstatně méně přesná, jestliže se musí třetít do rychle se pohybujícího cíle.“ (Šíma, 1999)

⁶⁰ Příkladem kvaziprivatizované společnosti je akciová společnost ČEZ, z 32,39 % privatizovaná v první vlně kupónové privatizace, ve skutečnosti však stále prostřednictvím Fondu národního majetku ČR pevně ovládaná státními úředníky.

venčí se stalo faktickým testem úspěšnosti zájmových skupin. Ne-tržní a netransparentní způsoby přidělování nesčetných povolení, koncesí a licencí, ať už regulačními orgány či orgány státní správy, byly logickým důsledkem nastoupené „třetí cesty“. Rostoucí úloha státu ve společnosti vytváří příhodné podmínky pro rozvíjení korupčního prostředí.⁶¹ Česká republika se ani v tomto ohledu nestala výjimkou.

Výsledek voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 1996 neposkytoval velkou naději, že dojde k obnovení dynamiky nastoupených ekonomických změn. Složitým způsobem vytvářená staronová koaliční vláda sestavená z členů vítězné ODS a dále KDU-ČSL a ODA, které dohromady získaly menší absolutní podporu voličů, než měly v roce 1992, dávala jistotu ještě složitějšího hledání politického konsenzu v exekutivě. Nejvyšší exekutivní orgán státu se stal vedle Poslanecké sněmovny dalším místem politické konfrontace jednotlivých koaličních stran, což poznamenalo jeho akceschopnost v procesu očekávaného ekonomického rozvoje. To byl jeden z významných důvodů, proč očekávaný hospodářský vývoj byl nahrazen procesy neočekávanými, u jejichž zrodu stálo rozhodnutí centrální banky o utužení měnové disciplíny v letních měsících 1996. Tzv. balíčková terapie⁶² vlády v roce 1997, která reagovala na propad příjmů veřejných rozpočtů, byla souborem vynucených hospodářských opatření, která měla jen málo společného s původním programem ekonomické transformace. Navíc řešila zástupné problémy, jimiž se staly neočekávaný pokles příjmů státního rozpočtu a růst záporného salda běžného účtu platební bilance. K řešení podstatných problémů - uvolnění měnového režimu a další liberalizaci hospodářství - vůbec nepřispěla.

Vytváření pozitivních očekávání u obyvatelstva kombinované s prohlášeními o ukončení transformačního procesu⁶³ nevedly jen k jeho zpomalování, nýbrž k nahrazování původního transformačního projektu, založeného na omezování úlohy státu v hospodářství, opatřeními vyvolávajícími stále intenzivnější zasahování

⁶¹ Tento vztah byl přesvědčivě dokázán v rámci konstrukce indexu ekonomické svobody Fraserovým institutem. Empirické výzkumy v téměř 90 zemích světa dokázaly korelaci mezi mírou ekonomické svobody a výskytem korupce. Platí, že čím větší je míra ekonomické svobody (tj. čím menší je zasahování státu do ekonomiky), tím menší je četnost korupčního jednání.

Reforma a transformace

státu do ekonomiky⁶⁴. Implicitní průmyslová politika⁶⁵, pomoci níž si zájmové skupiny dokázaly prosazovat „změkčení“ dopadu transformačních opatření, se po roce 1995 přeměnila na explicitní, v jejímž rámci etablovaná hospodářská uskupení dokázala efektivně prosazovat vlastní zájmy. Zvláště destruktivní byla skutečnost, že kormidlem transformace neotočili její programoví či političtí odpůrci, nýbrž někteří z jejích původních architektů⁶⁶. Argument, že tak činili kvůli jasnému volebnímu vítězství, aby po volbách mohla dynamika ekonomických změn nabrat původní rychlost, nemůže obstát.

6. Bazarový kapitalismus

Česká společnost, přestože v roce 1991 zahájila impozantní program ekonomické transformace, se nestala ani středoevropským tygrem, ani hospodářským zázrakem. Nestala se společností, v níž transparentně „vládnou“ neviditelná ruka trhu (invisible hand) a zákon, pomocí nichž se prosazují morální chování a preference dlouhodobých cílů před cíli krátkodobými. Naopak po období nadějných systémových změn v období let 1990 až 1995 se v české společnosti opět začaly prosazovat vzory chování založené na „neviditelném potřásání rukou“ („invisible handshaking“)⁶⁷. Subjekty prosazující se pomocí tohoto chování mají jiné časové preference než subjekty, které jsou vystavené konkurenci na „otevřených trzích“. V hospodářském systému s výraznou rolí státu a jeho prostřednictvím silným vlivem politiky na ekonomiku se ekonomické

⁶² Obsahem dvou balíčků nazvaných Korekce hospodářské politiky z 16. 4. 1997 a Stabilizační a ozdravný program z 28. 5. 1997 bylo především omezení rozpočtových výdajů, ochrana domácích výrobců formou zavedení dovozní přírážky atd.

⁶³ Václav Klaus byl v tomto smyslu citován Hospodářskými novinami 12. října 1993, s. 3: „Ekonomická reforma už skončila a základní reformní kroky byly v této zemi provedeny.“

⁶⁴ Na tomto místě pro pořádek citujeme z Human Action, z díla, které prý Václava Klause nejvíce inspirovalo: „Veškeré zásahy do tržních jevů mají vlastnost, že nejenže nejsou s to dosáhnout cílů, o něž usilují ti, kdo tyto zásahy vymýšlejí a podporují, ale vedou dokonce k takovému stavu, který je - a to i z pohledu zastánců těchto zásahů - méně žádoucí než stav, který se snažili změnit.“ (Mises, 1949, s. 859)

⁶⁵ Vedle prodeje manažerských akcií z Fondu národního majetku manažerům některých státem kontrolovaných akciových společností to byl například tzv. útlum hornictví, odsiřování tepelných elektráren, zachování socialistického podnikání v železniční dopravě apod.

Reforma a transformace

rozhodování často podřizuje politickým potřebám. Politický cyklus ohraničený termíny voleb ovlivňuje rozhodování ekonomických subjektů. Ty za těchto okolností mají tendenci preferovat krátkodobé cíle před cíli dlouhodobými. V podmínkách právní nejistoty, kdy se nedodržování uzavřených smluv stává obvyklým vzorem chování, nízké efektivity vymáhání práva, rostoucích závazků z nesplněných kontraktů včetně dluhů, šířící se platební neschopnosti nabývající masových rozměrů a vzácného výskytu podnikatelské etiky, se sledování dlouhodobých cílů pro ekonomické subjekty stává příliš nákladné. Je totiž spojeno s velmi vysokou mírou rizika. Proto se v prostředí, které ekonomické subjekty zatěžuje vysokými transakčními náklady, prosazují krátkodobé cíle na úkor dlouhodobých. Takový systém definičně odpovídá pojmu bazarový kapitalismus⁶⁸.

Z důvodu preferencí krátkodobých cílů se v bazarovém kapitalismu neuskutečňují taková politicko-hospodářská opatření, jejichž realizace časově přesahuje délku standardního volebního období. Proto po roce 1995 žádný politicky relevantní subjekt v České republice neusiloval například o zásadní reformu penzijního systému, zdravotnictví, sociálního zabezpečení či školství. Není divu, vždyť žádná ze tří dosavadních vlád se nepokusila ani o zásadní změnu například ve fungování státní správy či železniční dopravy⁶⁹, přestože obojí jsou právně, organizačně i technicky realizovatelné v časovém intervalu 18 měsíců, jak dokládají zkušenosti mnoha zemí.

Třetí cesta nastoupená v roce 1995, která postupně vytěšňovala původní program ekonomické transformace, nás prozatím dovedla do stadia bazarového kapitalismu. Je otázkou, zdali v pozici členské země Evropské unie se automaticky zbavíme negativních charakteristik našeho společenského systému. Přestože se termín

⁶⁶ „Pan Klaus pevně věří, že svobodný trh by měl být téměř absolutně svobodný. Tento názor z něj činí nejen nejkonzervativnějšího politika v transformujících se zemích, ale také uchazeče o tento „titul“ ve světovém měřítku.“ (The Wall Street Journal Europe, October 14, 1993). K podobným novinovým článkům vedla liberální rétorika, již se Václav Klaus nesmazatelně vryl do mysli svých domácích i zahraničních obdivovatelů: „...pochopili jsme, že neexistuje nic jako „veřejný“ zájem atd.“ (Jüngling, 1998)

⁶⁷ Tj. přenesený výraz pro netransparentní zájmové propletence kooperujících politických a hospodářských uskupení.

Reforma a transformace

vstupu České republiky do Evropské unie blíží a přestože se snižuje počet dosud neuzavřených kapitol mezi naší vládou a Evropskou komisí, neprojevuje se u nás zřetelně tato skutečnost prostřednictvím vyššího respektu k právu, lepším dodržováním sjednaných smluv, vyšší efektivností jejich vynucování, poklesem objemu nesplacených dluhů či vyšší etikou podnikání.

Východiskem z bazarového kapitalismu je nastoupení cesty důsledných a konzistentních legislativních změn, jejichž společným znakem bude zvýšení úlohy a odpovědnosti jednotlivce ve společnosti a omezení dosahu prozatím „všeobjímajících rukou“ státu pouze na efektivní poskytování služeb, které jsou z povahy věci pro jednotlivce příliš nákladné či v současných podmínkách vůbec nedosažitelné. To samozřejmě předpokládá silnou redukci neefektivních přerozdělovacích procesů, aniž by došlo ke snížení sociálních jistot tzv. oprávněných občanů⁷⁰. Takový systém by na jedné straně vytvářel pozitivní motivace pro odpovědné jednání občanů a na druhé straně by se uměl důstojně postarat o postižené, nemocné, invalidní, staré spoluobčany a opuštěné děti. Nejednalo by se o dosud používané bismarckovské systémy státem vynucené pseudosolidarity, nýbrž o státem placenou vysoce kvalitní službu podle pevně stanovených kritérií.

Je paradoxní, že zodpovědnost za bazarový kapitalismus u nás je často přisuzována liberalismu, politické filozofii, která vychází ze spontánního řádu a klade důraz na individuální svobodu a zásadu dobrovolnosti, ochranu soukromého vlastnictví, otevřenou soutěž na svobodných trzích, princip panství práva a zásady mírového soužití národů. Uplatnění principu panství práva je nemožné bez řádného fungování institucí spontánně vzniklých k prosazování a vynucování právních norem. Praktická politika

⁶⁸ Širší pojem k anglickému bazar economy, který do ekonomické teorie uvedl významný americký ekonom a čelný představitel školy veřejné volby William Niskanen. Bazarovým hospodářstvím chápe degenerovaný stav ekonomiky, v níž absentující dlouhodobé cíle jsou nahrazeny krátkodobým obchodováním a finančními operacemi nebo spekulací. (Niskanen, 1991)

⁶⁹ Návrh zákona o Českých drahách z roku 2001 či změny ve fungování státní správy související s realizací nového územně správního členění České republiky nelze považovat za zásadní změnu ve fungování zmíněných institucí, nýbrž pouze jejich přizpůsobení novým podmínkám. Obě instituce nadále zůstávají „chráněny“ před pozitivními vlivy konkurence, a proto služby, které poskytují, jsou vzhledem k svému množství a kvalitě příliš drahé.

Reforma a transformace

uplatňovaná po roce 1995 se s principy liberální filozofie a liberální ekonomie stále více rozcházela. Liberalismus proto nelze vinit z prosazení bazarového kapitalismu v České republice. Za selhání politiky nemůže být volán k odpovědnosti teoretický fundament, což odpůrci liberální politické filozofie a liberální ekonomie vesměs činí. Tento teoretický fundament navíc nebyl v případě české transformace reálně využit. Naopak došlo k jeho dezinterpretaci v rovině povrchních frází a zkreslujících proklamací ke zdůvodnění účelových hospodářsko-politických opatření, která se v druhé polovině 90. let dostávala stále více do rozporu s původním projektem transformace.

⁷⁰ Do této kategorie by spadali občané, kteří splňují stanovená zdravotní a sociální kritéria a kteří dobrovolně předložili svá majetková přiznání.

Reforma a transformace

Literatura:

Buchanan, James: Hranice slobody, Archa, Bratislava, 1996

Dluhosch, B.; Krueger, M.: „The Marshall Plan as a Development Push? A Cautionary Tale from Germany.“ In K. R. Leube (ed.) Vordenker einer neuen Wirtschaftspolitik, The International Library of Austrian Economics, Vol. 5, 2000, Frankfurt: FAZ Buch

Douglas, Roger: Unfinished Business, New Zealand, Random House, 1993

Ebeling, Richard M.: The Limits of Economic Policy: The Austrian Economists and the German ORDO Liberals, in Champions of Freedom: The Age of Economists (from Adam Smith to Milton Friedman), Hillsdale College Press, Hillsdale, Michigan, 1999

Erhard, Ludwig: Prosperity through Competition, Thames and Hudson, London, 1958

Erhard, Ludwig: Blahobyt pro všechny, in Sociální tržní hospodářství, Logos, Praha 1992, s. 17

Eucken, Walter: This Unsuccessful Age, or the Pains of Economic Progress, William Hodge and Co., London, 1951, ss. 31 - 36

Eucken, Walter: Die Grundlagen der Nationalökonomie, Springer Verlag, 1989

Friedman, Milton: Kapitalismus a svoboda, Liberální institut, Praha 1993

Jeske, J.: „Wäre Erhard heute ein Linker?“, In Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25 March 1998

Ježek, Tomáš: Útěk před právníky ano, ale jen před některými, MFDnes 1. 10. 1996, s. 5

Jüngling, Petr; Koudela, Tomáš; Žantovský, Petr: Tak pravil Václav Klaus, Praha, Votobia, 1998, s. 138

Klaus, Václav: Ekonomická věda a ekonomická reforma, Gennex & Top Agency, Praha 1991

Klaus, Václav: Ekonomická teorie a realita transformačních procesů, Management Press, Praha 1995

Klaus, Václav: Právo a transformace české společnosti, přednáška přednesená na PF UK dne 29. 4. 1997 pro Spolek českých právníků - VŠEHRD, Právý úhel, číslo 6, červen-červenec 1997

Reforma a transformace

- Klaus, Václav: *The Third Way and Its Fatal Conceits*, soubor příspěvků z MPS Regional Meeting, 1999, Vancouver, Canada
- Klaus, Václav: *Země, kde se již dva roky nevládne*, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha, 1999
- Langhans, Daniel: *Die Soziale Marktwirtschaft und ihre geistigen Grundlagen*, referát z česko-německého semináře Jugendseminar des Arbeitskreises Sudetendeutscher Studenten (ASST), Ostrava, 5. - 7. 4. 1991
- Lewandowski, Janusz; Szomburg, Jan: *Property Reform as a Basis for Social and Economic Reform, Communist Economies, Vol. 1, No. 3*, Gdansk University, Gdansk, 1989
- Lewandowski, Janusz; Szomburg, Jan: *Pracovní verze výzkumného projektu: Transformation Model of Poland's Economy*, Research Center for Marketization and Property Reform, Gdansk, 1995
- Mises, Ludwig von: *Human Action - A Treatise on Economics*, Yale University Press, 1949
- Müller-Armack, Alfred: *The Social Aspect of the Economic System, 18 & 22*, 1947, in *Standard Texts on the Social Market Economy*, Gustav Fischer, New York, 1982
- Müller-Armack, Alfred: *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik, Hamburg, 1948
- Niskanen, William A.: *The Soft Infrastructure of a Market Economy*, *The Cato Journal*, Fall 1991, Vol. 11, No. 2
- Pavlík, Ján (ed.): *Milton Friedman v Praze - myšlenky, názory, komentáře*, Liberální institut, Praha, 1998
- Pavlík, Ján: *On Market Consequences of Post-Communist Immorality*, in: *E-Logos - Electronic Journal for Philosophy/99*, VŠE Praha, ISSN 1211-0442
- Röpke, Wilhelm: *Welfare, Freedom and Inflation (1957)*, University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1964
- Schwarz, Jiří (ed): *Hayek Semper Vivus*, Liberální institut, Praha, 2000
- Siedel, Hans: *Sozialpartnerschaft unter Anpassungsdruck*
- Sylla, Jan: *Problémy legislativy ČR a východiska pro jejich řešení*, interní, veřejně nepublikovaný materiál, 2001

Reforma a transformace

Šíma, Josef; Šťastný, Dan: A Laissez-Faire Fable Of the Czech Republic, Journal of Libertarian Studies, Volume 14, Ludwig von Mises Institute, 2000, s. 155 - 178

Šíma, Josef (ed.): Roger Douglas - tvůrce nejúspěšnější hospodářské reformy XX. století, Liberální institut, Praha, 1999

Tietmeyer, Hans: 50 Jahre Deutsche Mark - Vom Wirken einer Währung, Ansprache auf dem Festakt „50 Jahre Deutsche Mark“, Frankfurt am Main, Juni 20, 1998

Watrin, Christian: Europe's „New“ Third Way, Heritage Lectures, The Heritage Foundation, No. 634, May 7, 1999

Watrin, Christian: Soziale Marktwirtschaft - Was heisst das?, Dresdener Kathedralvorträge, Heft 3, Bonifatius, Paderborn, 1990

MIROSLAV ŠEVČÍK

TRANSFORMACE EKONOMIKY V ČR KOLEKTIVISMUS A PATERNALISMUS VERSUS INDIVIDUALISMUS

Minulé století poskytlo mnoho příležitostí pro tvorbu, ale i ověření aplikovatelnosti nových ekonomických koncepcí. Ty měly často ambice řešit problémy, do nichž se mnohdy jednotlivé ekonomiky dostaly kvůli předchozím nadměrným a situaci neodpovídajícím zásahům státu či uplatňováním mocensko-politických zájmů světových velmocí (fašistická, komunistická a jiná hnutí).

Připomeňme si nucený přechod z mírového hospodářství, po většinou stojícího již na tržních pilířích, do válečných ekonomik v období 1. a 2. světové války. Po skončení těchto válečných konfliktů následovalo zdlouhavé a trnité hledání optimálních cest obnovy hospodářství.

Vzpomeňme dále chybné ekonomicko-politické analýzy příčin vzniku Velké deprese na konci 20. a na počátku 30. let. Tato chybná analýza byla také jednou z příčin rozšíření keynesiánské doktríny opírající se o státní zásahy do ekonomiky.

Celé století pak bylo protkáno kolektivistickými vizemi, tu se opírajícími o fašistickou ideologii, jinde se schovávajícími pod pláštěm budování sociálně-solidárních systémů nebo systémů, které měly směřovat k lepším komunistickým či socialistickým zítřkům.

Jak Německo, tak Česká republika musely překonávat následky uskutečňování těchto vizí, kdy různí sociální inženýři rozličné provenience přivedli svými nápady hospodářství na pokraj krachu.

Při porovnávání procesů, kterými muselo Německo a Česká republika při obnově svých ekonomik projít, jsou jen některé z provedených kroků podobné. Rozdílné byly výchozí situace v obou zemích. Lišily se jak po kvantitativní stránce - např. jiná výchozí úroveň produkce, jiná úroveň výchozích sociálně-ekonomických ukazatelů, tak kvalitativně - jiné subjektivně-psychologické situace u jednotlivých individuí, jiné motivace aj.

V Německu občané zdecimovaní prohranou válkou - v České republice část obyvatelstva frustrovaná ekonomickou a osobní ne-

Reforma a transformace

svobodou, část obyvatelstva „hýčkaná“ socialistickým výrobním způsobem a „socialistickým právem na práci“ a současně „socialistickým přístupem k práci“.

V Německu např. proběhla měnová reforma, která znehodnotila vklady, ale zároveň částečně oddlužila firmy i stát. V ČR bylo na počátku 90. let něco takového politicky těžko průchodné až nemyslitelné. Dokonce ani na přechodnou dobu nedošlo k masivnímu růstu inflace (tak jako např. v Polsku a Maďarsku), což sice v ČR nevedlo k znehodnocení vkladů občanů, ale zároveň nedošlo k eliminaci zadlužení podnikové sféry.

Při troše zjednodušení procesy v obou zemích směřovaly nebo měly směřovat k vytvoření svobodného hospodářského řádu založeného:

- na soutěži
- na samostatném jednání člověka
- na jeho osobní zodpovědnosti

K tomu měl stát vytvořit právní řád, který by nešikanoval jednotlivce.

Zajímavé je srovnání desetiletí obnovy v Německu a desetileté transformace v České republice na základě makroekonomických ukazatelů. Viz následující tabulky a grafy.

Průměrné tempo ročního růstu reálného HDP v %

Německo		ČR	
1950 - 1955	+ 9,5	1991 - 1995	- 0,8
1956 - 1960	+ 6,3	1996 - 2000	+ 0,8

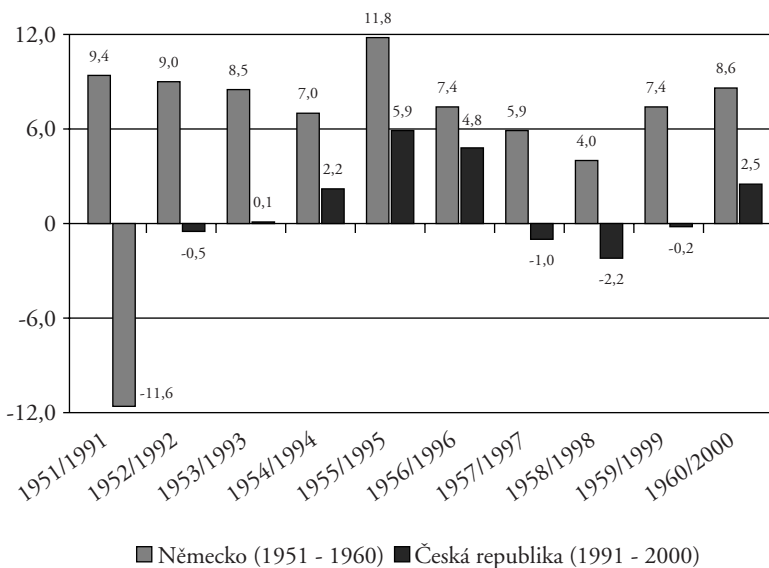
Zdroj: ČSÚ, Statistisches Bundesamt

Vývoj míry nezaměstnanosti

Německo		ČR	
1950	11 %	1991	4,1 %
1954	7,6 %	1995	2,9 %
1960	pod 1 %	2000	8,8 %

Zdroj: ČSÚ, Statistisches Bundesamt

Roční růst reálného HDP v ČR a Německu

Zdroj: ČSÚ, Statistisches Bundesamt

Vývoj reálných mezd

Německo (1950 = 100)		ČR (1990 = 100)	
1955	136,6	1995	98,5
1960	176,8	2000	117,0

Zdroj: ČSÚ, Statistisches Bundesamt

Někdo je s uvedenými údaji spokojen více, někdo méně, někdo je nespokojen. Pokusím se nastínit svůj **závislý** pohled na výsledky transformace ČR (závislý z toho důvodu, že jsem odkázán na své někdy třeba i subjektivní hodnocení situace, kterou by jiný subjekt viděl možná jinak). Patřím spíše k méně spokojeným až nespokojeným. Nejenom srovnání výše uvedených údajů mě nut-

Reforma a transformace

ně vede k závěrům, že desetiletí obnovy Německa v 50. letech bylo daleko razantnější a úspěšnější než transformace české ekonomiky v 90. letech 20. století.

Česká republika na své cestě návratu k tržní ekonomice vykročila velmi razantně, zdá se, že nejrazantněji ze všech ekonomik bývalého integračního seskupení RVHP. Bohužel se po prvních dílčích úspěších dostala do transformační pasti. A to proto, že sešla z cesty verbálně proklamované liberální a bez přívlastků používané transformace k cestě sociální, sociální, sociální a - až někde vzadu - tržní transformace. Bohužel jsme se nepoučili z varování F. A. von Hayeka, že slovo sociální je lasiččí a že se stalo **nejšálivějším** výrazem etického a politického slovníku 20. století. Nutno dodat, že to bylo zvláště po roce 1996 dáno politickou situací po volbách.

Transformační past

Transformační past je situace, do které se mohou dostat a dostávají ekonomiky přecházející ze systému centrálně, administrativně, direktivně, státně, stranicky, byrokraticky řízené a plánované ekonomiky k ekonomice založené na tržním principu, principu fungování právního státu se standardním výkonem institucí.

Transformační past v ČR představuje situaci, kdy existuje

1. relativně silné postavení státu v ekonomice, spojené s každodenními nadměrnými zásahy státu do hospodářství, omezujícími podnikatelskou iniciativu jednotlivců
2. nadměrné přerozdělování prostředků prostřednictvím státního a veřejných rozpočtů
3. nedostatečné právní prostředí, které by stimulovalo k podnikatelské činnosti a chránilo subjekty schopné inovačních iniciativ
4. téměř pětina regulovaných spotřebních cen (18,32 % cen spotřebitelského koše)
5. nedostatečná demonopolizace a deregulace především sítových odvětví
6. nedokončená privatizace finančních institucí
7. nedokončená privatizace velkých společností
8. nedostatečný výkon státních institucí, institucí podporujících tržní hospodářství - tzv. institucionální selhání a přílišná byrokratizace ekonomiky
9. neexistence standardního kapitálového trhu

10. přeceňování částečných úspěchů v tzv. makroekonomické oblasti v první polovině 90. let a nedocení až podcenění problémů v mikroekonomické (podnikové) oblasti, které se projevilo jak u firem, tak i u komerčních bank

Selhání institucí

Příčin hloubky propadu ekonomiky v druhé polovině 90. let je několik. K nejdůležitějším patří pochybení různých institucí.

I. Parlament

Nejvíce zodpovědným za zpomalení transformace je podle mého názoru **parlament**, který přijímal v devadesátých letech mnohdy ne příliš kvalitní a propracované zákony. Řada odborníků vyslovuje pochybnosti zvláště v souvislosti s daňovými zákony, se Zákonem o konkurzu a vyrovnání, s Obchodním zákoníkem, novelizací Zákona o Investičních fondech a společnostech, Zákonem o cenných papírech, Zákonem o Komisi pro cenné papíry atd. Zákony byly a jsou nejen nekvalitní, ale zároveň byly a jsou často měněny, a tak podnikatelé mají problémy s nastavením parametrů **při jejich používání, při formování svých očekávání a při stanovování svých podnikatelských cílů.**

Za rigidní je považována příprava a **sestavování státního rozpočtu.** Výdaje státního rozpočtu neodpovídají v žádném případě modelu fungování liberálního hospodářství, za které až donedávna byla naše ekonomika vydávána. Naopak, velmi silně i kvůli tomu, že nedošlo ke změně v rozpočtových pravidlech, připomíná určitá část výdajů (zvláště těch mandatorních) nafouklý a přebujelý státní rozpočet tzv. států blahobytu. S tím rozdílem, že naše ekonomika si takový přepych z důvodu relativně nízké výkonnosti nemůže dlouhodobě dovolit. Parlament nevytvořil standardní právní prostředí pro racionální fungování tržní ekonomiky. **Poslanci velmi brzo podlehli různým nátlakovým skupinám. Vina padá jak na všechny minulé, tak i současné opoziční i vládní strany.**

II. Česká národní banka

Druhé místo v míře zavinění hloubky propadu ekonomiky v České republice patří **České národní bance**, především za ne

Reforma a transformace

příliš zdařilou měnovou politikou, uplatňovanou od roku 1996. Míra zavinění centrální banky spočívá i v nepříliš šťastném **udělování bankovních licencí v 1. polovině 90. let** a v tom, že **nebyla schopna vybudovat standardní bankovní dohled** nad fungováním komerčních a obchodních bank. Centrální banka na svých omylech z léta 1996, kdy byla **příliš** restriktivní při stanovování výše základních úrokových sazeb a při stanovování povinné míry rezerv pro komerční a obchodní banky, pokračovala i v letech 1997 a 1998, a to zejména tím, že včas neuvolnila měnový kurz a že na své nesmyslné úrokové politice setrvala velmi dlouho. Uvolnění úrokových sazeb tudíž následovalo se zpožděním 6-12 měsíců oproti chování reálné ekonomiky. Zavinění centrální banky je téměř neoddiskutovatelné a podepsalo se na konkrétní situaci v řadě firem, které nebyly schopny splácet vysoké úrokové sazby, respektive úroky, a vůbec už jim nezbývaly volné peněžní prostředky na zaplacení jistin, čímž se kruhem dostaly do vážných problémů i jednotlivé komerční a obchodní banky. Centrální banka taktéž opakovaně podstrelila své inflační cíle a zavinila, že v podstatě více než rok existovalo deflační prostředí (měřeno vývojem tzv. čisté inflace) v české ekonomice, které bylo pro stávající stav transformace hospodářství daleko nebezpečnější než mírná inflace. ČNB lze přitom, díky pravomocím, které má, považovat za nejsilnější ekonomickou instituci ve státě.

III. Vlady

Na třetí místo selhání institucí řadím **vlády** počínaje vládami profesora Klause a konče současnou socialistickou vládou.

Pravděpodobně jednou z největších chyb z hlediska dlouhodobého vývoje bylo nastavení příliš optimistických očekávání umocňovaných neustálým kladným verbálním hodnocením transformačního procesu. Posléze nastalo „**slovní ukončení transformace**“ z úst nejvýznamnějších politiků té doby a ještě později postupné sundávání růžových brýlí a nasazování brýlí s čím dál tmavšími skly. Vývoj pak vyvrcholil v předvolebním období roku 1998 nasazováním brýlí s černými svářečskými skly, přes které, jeden čas při uměle vyvolané blbé náladě, nebylo téměř vidět. Vytvářelo se tak přehnaně negativní očekávání a černé vidění světa kolem nás. To se povedlo zvláště socialistům v letech 1996 - 1998.

Reforma a transformace

Chybami vlád bylo především neprovedení a potom další opoždění privatizace v bankovníctví, praktické zastavení procesu privatizace velkých podniků, nebyla včas provedena deregulace monopolních, především síťových odvětví a nebyla provedena **změna rozpočtových pravidel**. Poslední vlády vytvářejí podmínky pro velmi silné korupční prostředí. Jsou obcházena výběrová řízení, probíhají podivné privatizační procesy a stát dopomohl k nepřátelskému převzetí soukromé banky jiným soukromým subjektem.

IV. Soudy a represivní složky

Nezávislost soudců nebyla, jak mnozí počítali, zabezpečena jejich jmenováním do funkce na doživotí. Mezi další problémy v této oblasti patří nevzdělanost až nevzdělavatelnost některých osob v represivních složkách státní moci, jejich politizace a často hájení úzkých skupinových zájmů.

Nedostatky ve společnosti souvisí s pomalou činností soudců a jejich relativní nepostižitelností za nekvalitní práci, halící se do jejich „nezávislosti“. Často dochází k diametrálně rozdílnému výkladu špatných zákonů.

V neposlední řadě jsou tyto státní instituce zamořeny korupcí.

V. Prezident

Prezident se podílel na vytvoření „blbě nálady“.

Dále se bezprostředně podílel a podílí na vážných problémech bankovního sektoru. Je to jen on, kdo jmenoval guvernéra ČNB a celou bankovní radu, on jmenuje členy Komise pro cenné papíry. Míra zavinění vzniku jim pojmenovaného „mafiánského kapitalismu“ je z tohoto pohledu nezpochybnitelná.

VI. Privatizace - selhání či nepochopení?

Za jednu z příčin ne příliš dobrého stavu české ekonomiky bývá považován proces privatizace. Nejsem příliš horlivým zastáncem kupónové metody privatizace, ale při hodnocení se často používá spíše vymývání mozků mnohdy nesmyslnými výpady ze strany socialistů o velké loupeži století než pádných argumentů.

Dříve se k otcovství kupónové privatizace hlásila spousta ekonomů, dnes, zdá se, nezůstal ani otec adoptivní, všichni se jaksi vytratili.

Reforma a transformace

Racionálně uvažující jednotlivec ovšem ví, že nebylo mnoho způsobů, jak privatizovat českou ekonomiku.

1. Předně si musíme uvědomit, že na rozdíl od jiných tranzitivních ekonomik jsme **měli téměř 100 % firem v rukou státu**. Žádná činnost v soukromém sektoru v Československu prakticky neexistovala. Srovnatelné prostředí měly pouze bývalé země Sovětského svazu. V okolních zemích, např. v Maďarsku, existoval soukromý sektor v obchodě, v řadě zemědělských oblastí, v Polsku bylo téměř privátní zemědělství, v zemích bývalého východního Německa částečně privátní služby, částečně obchod a činnost živnostníků.

2. Kritikové privatizace, zvláště té kupónové, mnohdy zapomínají, že v počátcích privatizace u nás **existovala obrovská averze vůči zahraničnímu kapitálu**, kdy jak obyčejní občané, tak politikové měli obavy z „vykoupení země“ cizinci. Zapomínali přitom, že zahraniční kapitál tvoří mnohdy nadpoloviční vlastnictví v jiných vyspělých tržních ekonomikách. Obava z vykoupení zahraničním kapitálem byla jedním z důvodů, proč nebyla průchodná privatizace pomocí zahraničních investorů v masivnější podobě.

3. Ještě pádnější argument spočívá v tom, že **zahraniční kapitál v žádném případě neměl zájem privatizovat tak velké množství podniků**. Zahraniční kapitál měl a má zájem jen o nejlukrativnější podniky, které bylo možno velmi rychle začlenit do mezinárodních trhů, jejichž výrobky by byly v tvrdé hospodářské soutěži konkurenceschopné.

4. Jiné metody privatizace narážely na **nedostatek domácího kapitálu** a na nedostatek volných zdrojů domácích bank, které by mohly být použity při standardních metodách privatizace, zvláště pak při přehnaných cenových požadavcích státních úředníků na ceny takto prodávaných firem.

5. V neposlední řadě se zapomíná také na to, že v žádném případě by se jiného způsobu privatizace **nemohlo zúčastnit tolik obyvatel**, kolik se jich zúčastnilo kupónové metody.

Samozřejmě je potřeba si uvědomit, že mnozí z nich, možná desítky tisíc, nebyli spokojeni se svým investováním, že řada z nich mohla přijít i o tu tisícovku, kterou použila na zaregistrování své kupónové knížky. Na druhé straně ale desítky tisíc možná stovky tisíc jsou nebo byli spokojenými investory do té doby, než jim

mozky byly vymývány nesmyslnými výpady ze strany socialistů, a tito investoři si mohli částečně vylepšit svůj životní standard přeměnou takto získaných cenných papírů za hotové peníze.

Bohužel po skončení kupónové privatizace nenastaly některé procesy, které měly být podpořeny legislativně a které by vedly k rychlejší restrukturalizaci podniků, k rychlejší koncentraci vlastnictví, k rychlejší sanaci podniků, případně i jejich možnému očišťování od neproduktivní výroby či neproduktivních výkonů.

Nezapomeňme, že kupónové privatizace se zúčastnilo úplně či částečně přibližně 2000 podniků. Objemově to činilo asi 350 mld. Kč a na celkové privatizaci se kupónová metoda nepodílela ani celou polovinou privatizovaného majetku. Z dlouhodobého hlediska jsou daleko problémovější výsledky privatizace pomocí standardních metod či jejich převahy při privatizaci. Zajímavé je i srovnání s privatizačním procesem v Německu. Tamní náklady privatizace činily zhruba **1.300 - 1.500 mld. DM** (hrabě Otto von Lamsdorff, Praha 9/99). Pro porovnání: HDP ČR v běžných cenách v roce 2001 činil **1.984 mld. Kč**.

VII. Nástin východisek z transformační pasti představují minimálně následující opatření:

- snížení zásahů státu do ekonomiky, deregulace všech oblastí hospodářství,
- odbyrokratizace ekonomiky,
- částečná privatizace státní správy,
- radikální reforma veřejných financí zahrnující:
- radikální změnu daňové soustavy,
- reformu penzijního systému
- reformu pravidel sestavování státního rozpočtu a změny v rozpočtovém určení daní
- změnu ve výpočtech sociálních dávek
- snížení mandatorních a pseudomandatorních výdajů státního rozpočtu
- změna měnové politiky ČNB,
- dokončení privatizace státních firem,
- liberalizace síťových odvětví,
- zjednodušení a posléze stabilizace legislativního prostředí a zlepšení vymahatelnosti práva,

Reforma a transformace

- **užší napojení a spolupráce se zeměmi EFTA,**
- **zrušení VÚSC a zavedení zemského uspořádání (Čechy, Morava a Slezsko, Praha).**

Mezi další podmínky pro lepší chod českého hospodářství řádím zrušení VÚSC. Reformu státní správy a samosprávy není nutno spojovat s další byrokratizací společnosti a vytvářením dalších institucí požírajících finanční prostředky daňových poplatníků. Pro projekty zasahující více obcí lze podstatně levněji vytvářet ad hoc sdružení obcí či stávajících okresů. Velikost naší země, počet obyvatel a zdravý selský rozum říká, že vytváření dalších struktur je zbytečné. Neobstojí ani rádo by argumenty volající po VÚSC v souvislosti s naším postupným začleňováním do EU.

K dokončení transformačního procesu v České republice je ještě daleko. Za současné situace se zásadnějších změn můžeme dočkat až v druhé dekádě 21. století.